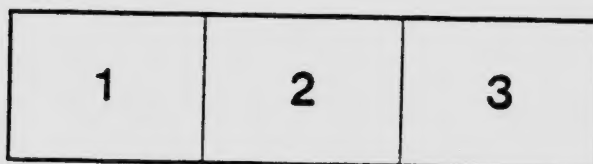
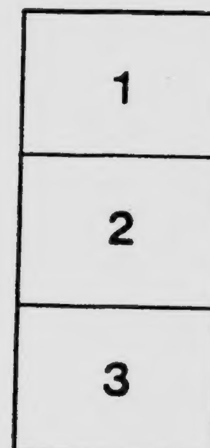
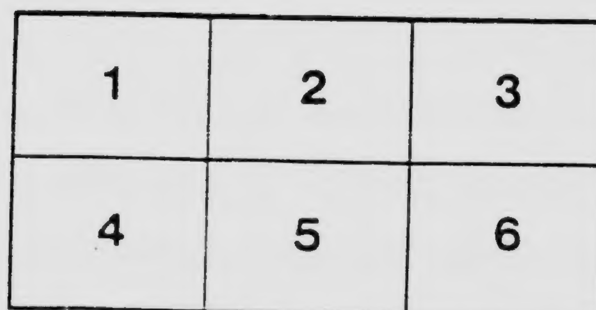

1
2
3

1
2
3

1
2
3
4
5
6

МИХАЙЛО ЯЦКІВ

Блискавиці

Суспільна студія

I. Жовнірскі оповіданя

ЦІНА 50 ЦТ.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ
241 CRAIG ST. WEST.
МОНТРЕАЛ, КВЕБЕК.

МИХАЙЛО ЯЦКІВ

Блискавиці

Суспільна студія

I.

Жовнірські оповіданя

ЦІНА 50 ЦТ.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ
241 CRAIG ST. WEST.
МОНТРЕАЛ, КВЕБЕК.

I.

Юр Криса був на зборах урядників і прислухував ся рефератам про дорожню, кооперативні спілки і промовам запро шених представителів та послів.

Коли прийшла черга на вибір виділу, встав один молодий, показний чоловік і поставив внесок, щоби не вибирати женщин.

На, сали счинив ся гамір і сміх, одна маніпулянтка звертіла ся на своїм кріслї, позеленіла, зиркала з-під-лібя понад цвікер на задні ряди за собою і перечила живо й з гнївом.

Впало се в око Крисї, предсїдатель дзвонив завзято, а коли збори втихомирили ся і прийшло до голосованя, предложив Криса до вибору в виділ — блїду маніпулянтку в цвікері, панну Альву Серпенс.

Підчас павзи вийшли гурти із своїх рядів, колотили ся по сали і в шатни, Криса представив ся паннї Серпенс, зачав з нею розмову й йому видало ся, що се розумна дївчина. По виборі виділу поміг Криса паннї Серпенс натягнути загортку, спитав, чи може товаришити їй, вона дуже радо пристала на се.

Настав вечір, вони сїли в публичнім огородї, Альва нарікала на своїх родичів, сказала, що їх зовсїм не любить, а вони просто замучують її своэю глупою любовю, яка в річи походить лише з того випадку, що вони привели її на світ.

— І прошу менї сказати, чи се може давати право родичам мучити мене своїми радами, увагами на кождім кроцї, вязати свободу і вбивати мою індівідуальність?

Криса підводив її домів, вона вернула ся з ним аж до парку, він підвів її ще раз тою самою дорогою і ще раз, врештї о 9-ій годинї розставали ся, він спитав її, чи міг би ще коли видїти ся з нею, вона сказала, що з таким чоловіком дуже при

эмно бесїдувати, але вона така собі звичайна, сіра, скучна людина, що не варто, аби він за-для неї трудив ся і тратив дорогий час.

Він сказав, що вона на всякий спосіб з ним нічого не стратить, хиба лиш осягне.

Так розійшли ся.

Не виділи ся цілий рік, але часом згадували за себе. Раз винудив один з її старших бюрових товаришів альбом репродукцій Криси. Криса передав також один примірник і для панни Серпенс і дістав такий лист:

"Шановний Товаришу! Не гнївайте ся за сей титул! Дякую сердечно за альбом, вже від давна старала ся я о него. Гарно, що Ви о тім памятали! Читаю тепер Мультатулї "Фравенбревір" — незвичайно подобаэ ся менї. Взяла ся я в сім часї переглядати також Ваш альбом і зараз на вступі стрічаю там багато смутку. — Чи кождий чоловік думки мусить бути смутний?!

Сердечно здоровлю зичлива

Альва Серпенс".

Криса приглядав ся двом витертим ошибкам в листї і кинув його в шуфляду.

В місяць пізнїйше снить ся йому рано, що йде він стежкою між корчами, а назустріч надходить Альва.

Він збудив ся і задумав того дня видїти ся з нею.

Сполудня вийшли за місто. Розмовляючи без ладу, блукали далеко вулицею. Надїхала фіра, Криса схопив Альву під руку і йшов попри паркан. Нарікав на туркіт возів і на порохи. Тут розмова урвала ся, вони не мали про що говорити і та хвиля була для них тяжка. Щось немиле торкнуло Крису, але згодом опинили ся в парку і він пригадав, що вони недалеко великої робітнї його товариша різьбаря і предложив Альві, чи пішла би вона з ним на кілька хвиль подивити ся на різьби. Альва була блїда і дрожала, але сказала сухим голосом:

— Прошу, лише не знаю, чи не буду там заваджати, а Ви може маэте яку справу до него.

— Нї, нїякої справи, хочу лиш, щоби Ви оглянули робітню і пізнали мого товариша — гарна людина. Але Ви може бо-

їте ся отак за першим разом, незнаючи мене, іти бог-зна куди?

— Ні, зовсім ні, чого-ж би я мала боятись ся? Але може не в пору се буде... Може він дуже занятий, може у него тепер які гості... Підіть Ви наперед і загляньте, а я тим часом зачекаю.

Криса пішов східцями в гору, але вернув ся, бо робітня була замкнена.

Блукали по парку. На вузкій стежці між корчами пустив Криса Альву наперед. Обкинув оком її будову — була непоказна, без житя, не мала принад краси ні гріху.

Замітив, що вона вимавляэ на східний лад букви "р" і слухав її оповіданя.

— Нераз звертаэ мені сестра увагу, що я тоді й тоді вика зала таку або сяку думку і так поступила, а я стаю здивована — для мене се зовсім чуже! Перечу, на чім світ стоїть, а вона покликуэ свідків і ті доказують, що я в блуді... У мене була лиш одна приятелька. Властиво мала їх більше, але з тих одна розстала ся зі мною в смертельнім гніві і тепер виписуэ листи до иншої, в яких називаэ мене людиною злобною, без серця і каже, що ненавидить мене як пса.

Альва розсміяла ся горляним альтом.

— В своїм часї жила я також в приязни з автором книжки: "Авс майнем Медхен-Кнабен Лебен" що скриваэ ся під псевдонімом "Боди". Се було ще тоді, як був він дівчиною. Велике вражінэ зробив на мені перший раз, як пізнала я його в однім жіночім товаристві в довгій, чорній сукни. Була се струнка брунетка з сафіровими очима. Звертала увагу всіх на себе.

Тож то було потішне, як одна з товаришок ночувала з ним в однїй комнатї і він звірив ся перед нею з тайною! — Прибігла в ночи до нас з великим плачем жалю і розчарованя!

Він тепер оженив ся і пробуваэ в Берглїні.

Криса звернув увагу на східну вимову р. Вона спитала.

— Чи на Вас зробила би вражінэ така несподіванка?

— А на Вас?

Надумувала ся.

— Се залежить від людини і від хвилї...

Криса глянув на Альву з боку.

— Так, дійсно, що так... Для мене на цілком поважній основі прикра була би несподіванка, як би так пр. Ви перекинули ся мужщиною.

Альва зиркнула на него понад цвікер і схопила за кінці пальців.

— Та-ак? Чи справді так?

— Так. Скажу вам отверто: э тонкости, яких годі повірити мужчині. З ними можу розслїджувати питаня і розмовляти про річи лише до якоїсь границї, натомість остаэ ще поза тим далекий світ в житю і в штуці, в який можна входити лише з женщиною... Але Ви зачали перше за ту одиноку свою приятельку, — що діэть ся з нею?

— Вона вмерла, тому три роки. Була за ґімназіяльним учителем. Він був дуже добрий для неї; як вона вмерла, хотів отруїти ся, ну, а тепер все згадуэ за неї і нїколи не буде женити ся, але він не подобаэть ся менї... То була моя одинока приятелька... Ми так розуміли ся, що взаїмно відчитували свої думки... Вмерла на сухоти. Знала, що з нею лихо діэть ся і була готова, але в останнїм часї думала лиш про житэ і не надїяла ся смерти. Застала я її в ліжку. Така скулена бідняжка, дрібна.. Як би спала. Відвідую часто її гріб. Дивно се, що я ніяк не можу уявити собі її мертву, лише все жива стоїть вона передімною. І то навіть в день забуваю часто, що вона вмерла, а маю вражінэ, як би от недавно виділа ся з нею, або мала піти й відвідати її... По-за тим не люблю нікого.

— А матери?

Альва заперечила живо.

— Ох, матери не люблю! Все стараю ся робити їй на перекір і тїшить мене, що вона всьо бере собі зараз до серця, ги-ги-ги! Вона в сути річи не зла жінка, але того рода, що я не стараю ся її навіть розуміти.. Що до батька, ну, його менї жаль. Він старий, недомагаэ вже, соваэ ногами, не довиджуэ, маэ свої застарілі погляди, чоловік се простий, але характерний. Не хочу тим сказати, щоби мати робила що злого, нї, але вона не годна здобути ся на щось висшого. Се доволї образована людина, знаэ Гетого, Шілэра, Гайного, знаэ богато з них на память. О, память у неї просто знаменита! Так. Орудуэ пла

вно францускою мовою. Худа, все рухлива, в кождий кут заглядне, всього допильнуэ.... З нас всіх любить вона лише старшого брата. В него дивить ся вона як в Бога, бо в нім вся її подоба і вдача. Тілько прикро їй, що він не женить ся. Се дразнить її материну гордість. Він був в молодшім віці зовсім инший. Ми дуже любили ся. Я покладала в нім великі надії. Тепер подав ся на крайного філїстра. Молодший брат зовсім иншої вдачі. Тільки жінку взяв собі не до пари. Я дуже його люблю, се на скрізь щира, отверта душа. У него прегарний, лагідний усміх... Знаэте, я маю одну мрію, одну постанову. Вона проста, звичайна, але я хочу спробувати, чи відважу ся на неї. Найтяжче зважити ся спалити всі мости за собою, а потім всьо одно.. В крайнім разї кулька в лоб, але се преці не найгірше і не страшне, правда?

— Щож се за плян?

— Бажаю виїхати до Берглїна. Не смійте ся, я упередила Вас з гори, що в тім нїчого надзвичайного.

— Алеж я зовсім не смію ся, не маю зрештою права насмівати ся з нїчиїх мрій... Лише не знаю, яку ціль мали би Ви в тім...

— Ціль? Гм... Проста — втечи до Берглїна, осягнути волю, а що потім стало би ся зі мною, се для мене байдуже.

— Алеж чому саме той Берлін маэ бути для Вас якимсь раэм? Так само преці могли би Ви вибрати Калькуту, Смирну чи Архангельск!...

— Нї, для мене в тім разї не всьо одно. Я люблю Берглїн, тужу за ним... Маю там знайому людину. Була там навіть раз. Зрештою пошукала би там працю в якій редакції. Працю всюди можна знайти. Я не бою ся праці.

— Адже так само можете працювати і працюэте й тут.

— Нї, тут зовсім що инше. Тут я звязана, мушу оглядати ся на рідню, а там не числила би ся нї з ким.

—Слухайте, — сказав Криса, — менї видить ся, що Ви не носите ся з нїякими анархістичними думками, не виджу сего по Вас, отже здаэть ся менї, що те все, на що Ви відважили би ся в Берлїнї, можете так само і тут свобідно робити.

— Ну, то ще велике питанэ... Я тут роблю то всьо, що му-

шу, а там була би вільна принайменьше від всякого примусу.. Але як би там не було, старайте ся ніколи не критикувати і не збивати тої моэї одинокої постанови, а буду Вас уважати за доброго приятеля.

II.

По двох місяцях увиділи ся з-далека і прискорили до себе.

— Щож діэ ся з Вами, що чувати!? — спитала Альва.

Звиняв ся перешкодами, але вона перебила.

— Я все тої засади, що хто без питання оправдуэ себе, той почуваэ ся до вини, отже лишім се, а говорім про що инше.

Відкинув остро голову і глянув на Альву.

— Перепрашаю! Як раз говорім про сю річ... Між моїми найблизшими нема такого, який знав би мене. Нема навіть перед ким переповісти плянів, аби самому схопити непорочність творчої ідеї. Я не маю часу допильнувати своэї праці, але маю приятелів, у яких найде ся час, псувати її. Отже як я не э собою, то не можу видіти ся з людьми. Я опинив ся серед економічних обставин, в яких пануэ фільософія стерва. Всї инші люди при стерві забувають ідею. Стерво придавило штуку, а вивело історію.

— Я хотіла би видіти Вас тоді, коли Ви не э собою.

— Мало цікавого, бо тоді мовчу, або клену як моряк і скачу з поверхів по Альпах та Гімаляях.

Тут надійшов знайомий урядник привитав ся, сказав, що завтра буде засіданэ урядничого виділу і спитав Крису, чому він не був на останнім засіданю.

— Я преці не належу до виділу.

— Се нічо; гості такі як Ви, все для нас потрібні. Можете преці виказати свою думку і порадити нам не в одній пекучій справі. Я був певний, що Ви явите ся і чекав на Вас.

— Несподіване се, Ви за богато приписуэте мені, тимчасом я не маю опиту в урядничих справах, аби міг аж дораджувати і забирати в них голос.

Урядник не давав ся переконати.

— Лишіть критику на себе, а прийдіть конче завтра з панною Серпенс, я Вас прошу.

Криса відповів не думаючи:

— Не буду міг прийти завтра, бо в мене жінка хора.

Урядник здивував ся.

— Ви жонаті?

Криса глянув на Альву, вона поблідла так, що її малі очи поза цвікером ще більше звузили ся і стали студені і безкраски як скло, але він засміяв ся в голос:

— А як-же? Ви не знаэте!? Се преці загально відома справа.

— Я би був ніколи не сподівав ся сего й не можу собі уявити Вас жонатого!

Урядник розпращав ся, Криса взяв Альву під руку і йшли боком ринку. Був лихий, що так скоро без застанови виявив ся з одного зі своїх найбільших болів.

Він не вилїчив ся ще з одної молодої хиби: шукати близької душі поза людським сьвітом, відкривати далекі, утаэні осібняки. А поводив ся в тім дусї з запалом, терпеливістю і посвятою артиста і природника, який гонить не для себе, лиш за здобутками для штуки і науки.

Коли-ж тепер зайшла ся несподївана обставина, то Альва не буде вже поводити ся свобідно, самостійно, але буде звязана закостенілою моралю своэї міщанської рідні та зведеного суспільства.

Криса зареготав ся на силу:

— І Ви також не знали, що я жонатий?

Альва за весь час не придумала нічого, лиш відповіла сухо:

— Ні... Я навіть ніколи не застановляла ся над сим.

Він став поважний, попробував мягким рухом її рамя і говорив спокійно:

— Не бійте ся, моя жінка добра і культурна людина. Оноди прийшла до мене товаришка. В кухни стоїть жінчина мати, жінка й її сестра, я цілую ся з товаришкою, вона розглянула ся і спаленіла, я представляю її своїм, веду в комнату, товаришка оповідаэ менї свою справу, я даю їй раду, але по якімсь часі виджу, що ми самі, а з кухнї нїхто не входить. Отвираю двері і питаю, чому нас самих лишили, а мати відповідаэ спокій-

но: "Не маэмо часу; треба допильнувати обіду, зрештою, по що будемо вам "перешкаджати".

— Я у себе дома не могла би бути така свобідна. Ніби ні чо би мені не сказали, аби зазначити, що мають велике довірэ до мене, але я не могла би стерпіти, аби вони поводили ся зі мною так, що знають більше, ніж на ділї було би, а не хотять сего передомною показати. Страшенно ненавиджу таких хвиль, коли приловлю матїр, або кого иншого зі своїх, як він під якою там покришкою слідить і стереже мене. Виправляю тодї велику авантуру, лючу ся і кричу.

— Ви вміэте лютити ся?

— Се не гарно вправдї, але признаю ся, що потрафлю навіть дуже сердити ся і кричати...

— Хотїв би я Вас видїти тодї.

В горлї Альви заграв клярнетовий сміх. По хвили додала:

— Ох, ті родичі, та рідня! Моя мрія — випровадити ся від них і замешкати по кавалїрськи. Все мрію про маленький покоік, такий, аби я лише сама могла в нїм бути і помістити ся зі всїм, що мені треба.

— Малий покій давить душу. Менї здавало би ся все, що я в тюрмі і стіни потріскають від мене на сто вітрів. Я мрію про велику, обширну комнату, ясні стіни, одна від другої так далеко, щоби в сумерку здавало ся, що їм нема кінця. В однім кутї лежанка, столик і поличка на книжки. А довкола тишина і спокій.

— І довго видержали би Ви серед такого спокою?

— Цїлі лїта! Лише від часу до часу виїхав би до великого міста, побув там трохи, оглянув що треба і гайда в тишу й самоту! Але працював би, творив чуда!

— Так самі, без живої душі?

— Но... хиба би найшла ся сестра по души.... Знаэте, я син люду і природи. Я розумію і відчуваю природу, але люблю бути серед неї лише сам. Найлюбійша людина в хатї, була би для мене завадою серед лїсових дум. Як я серед природи сам, тодї зливаю ся з нею в один світ... Люблю весну, лїто, осінь, але ненавиджу зими.

— Я люблю природу, але вона нераз дика, насильна. А що до зими, то ми ріжнимо ся в уподобанях, бо я люблю лише зиму.

Криса глянув здивований на Альву.

— Ви любите зиму? Таж в ній нема нічо живого, лише біла мертвота.

— Чому мертвота? Преці природа в зимі також живе.

— Як живе! Хиба відпочиваэ, спить.

— А відпочинок і сон, чи се не житэ?

— Так, але супроти весни, се майже студена смерть.

— Я не люблю весни, через її змінчивість.

— А богатство красок, пробудженэ життя на весні?

— А біла, непорочна краска зими не гарна?

— Гарна, але скучна. Я люблю життэ.

Альва стрясла ся.

— Ох, я не люблю життя. Не перечу, що воно може мати для людий принаду, але я волію смерть.

Криса глянув на неї.

— Так-так, — додала вона з дитинячим спокоэм. — Знаэте, я оправдую самовбійства і сама навіть мрію про самовбійство.

— Щож з Вами діэ ся? спитав Криса. — Ви певно пережили якісь сумні історії, розчарованя.

— Ні, борони Боже! У мене не було зовсім ніяких історій, лише сіре, одностайне життэ.

— А звідки-ж ті думки про самобійство?

Альва говорила спокійно.

— Звичайно мають люди якусь мету перед собою, що їх вяже, даэ їм вдоволенэ і вони мають для чого, чи для кого жити, а я не маю жадної цілиу в додатку зовсім ні до чого не надаю ся, не представляю ніякої вартости ні для себе, ні для людий, нічим не визначаю ся, ні до чого не маю здібности.... Взагалі такий собі з мене безвартний непотріб, завада, бараняча голова тай годі! Жити так, як би я хотіла — не можу, а так як треба — не вмію, отже найліпше уступити ся людям... Так одного гарного ранка, довідаэте ся лише, що мене вже нема. Не буде по кім жалувати, але підете на похорон?

— Ні, заявляю Вам з гори, що не піду!

— Та-а-к? А, гарно! Се по приятельски?

— Я приятель лише в житэвій боротьбі, а хорих і смерт не люблю.... Зрештою не говорім нині про се.... От, я мав Ва про що иншого спитати,

— Прошу.

— Тямите, як ми за другим разом по нашім познайомле- ню ішли до різьбаря Н.?

— Так, тямлю.

— Скажіть мені отверто, що думали Ви тоді, як ми йшли до його робітні?

Альва станула здивована.

— Чому питаэте? Я тоді над нічим особлившим не дума- ла.

— Може не пригадуэте добре....

— Алеж навпаки, дуже добре тямлю ту хвилю! Ми йшли до робітні Н. і мали оглянути його різьби.

— Но, но, і щож більше?

— Не застали його і вернули ся.

— А чогож Ви тоді так поблідли, майже зелені стали?

— Я поблідла? Ні... так не могло бути... Чого? Преці не було до того ніякої причини!

— Даруйте, я думав, що Ви тоді зі страхом ідете зі мною. Зрештою, в тім не було би нічого дивного... Видіти чоловіка другий раз в житю і йти з ним чорт зна, куди...

— Але-ж Ви засадничо ошибаэте ся. Я преці не мала ніякої причини бояти ся Вас. Скажу лише стільки, що саме тоді як ми йшли якоюсь вулицею Ви взяли мене під руку, то мене се вразило, але чому, сама не знаю і давно забула.

Криса засміяв ся.

— Люблю все, щоби товариш, який іде зі мною під руку, був певний і свідомий сили з мого боку і хочу також пересвід чити ся про його силу.

А в дусі подумав: Що варта дівчина чи жінка, пізнаю все по руці і рамени.

Альва спитала:

— Котра се година може бути?

— Девята.

— Так пізно! Треба йти домів, там вже десь повечеряли і не знають, де я поділа ся. Ах, той родинний дім! Оноди питаю батька, ги-ги-ги, любите мене тату? — Люблю, — каже він. — А як би я вийшла за католика? — то я би тебе забив! — І се така ваша любов? — питаю його. На те він бідака не вмів вже мені нічого відповісти. Я нераз думаю над тим, щоби вихрестити ся... Як Ви задивлюэте ся на се?

— Се цілком непотрібне. Ані теперішний стан ні в чім Вас не вяже, ані перехід на католіцизм, поза чисто формальними церемоніями, не дасть Вам ніяких здобутків. В освіченім товаристві вийшли ті питаня давно з моди. Але скажу Вам, що пр. мій батько, мужик радив мені подружити ся з Жидівкою. "Се розумний, прохирний нарід" — говорив він нераз про Жидів.

Станули перед брамою камениці.

— Коли-ж увидимо ся знов?

Вона була нерішена.

— Завтра, — сказав Криса.

— Що завтра за день?

— Середа.

— Ні, завтра маю піти в одно місце зі сестрою. Вона вимогла у мене, що все один день в тижни маю посвятити для неї... Може позавтра?...

— Добре, нехай буде в пятницю, в тім часі, що нині.

Альва стиснула пальці Криси, але не хотіла ще відходити.

Криса обіймив її руку по мужеськи і потрясав.

— Доброї ночи, спокійного сну, всякі дурниці про смерть і самобійства нехай щезнуть від Вас! Думайте про життэ. В нім більше тайн, ніж в смерти.

— Думати про життэ?

— Так! Добраніч!

Махнув по лицарськи високо капелюхом в гору.

В брамі оглянула ся вона.

Стояв гордий, могучий і махнув ще раз капелюхом в гору.

Усміхнена склонила головою і пішла в сіни.

Вертав через місто. Поволи налетіли його думки, почув ся відірваний від цілого сьвіта. За ним нічого, перед ним лише він сам і його творчість. Похилив ся і живо в поперек і серединою вулиць тікав від товпи. Пригадав собі, що жінка виїхала в лічничу оселю, перед ним замаячіли стіни чужої, винаймленої хати.

Згадав Альву і смутно стало йому тепер без неї, як би щось ліпше, дороге відірвало ся від нього.

Ішов розмаховим кроком і думав, де би знайти тихий кут і спочити на годину. Обминав ресторан і каварню, в якім був гамір, там і могли найти ся знайомі такі, що саме вту пору мали би до нього якесь діло або незнайомі, що його знають, фотоґрафували би очима кождий його рух.

Опинив ся на далекій вулици і зайшов в нарожний шинок в остатну кімнату.

Тут лише при однім столику сидів вахмайстер від санітетів з головою бульдоґа і студент ветеринарії, шия як у хорта і перечили ся над цінами яловичого мяса і дичини, врешті зійшли на качки, зарізані і живі, які приносять мужики з села.

Криса вдивив ся в старий штих на стіні. Був се його улюблений образ: Наполэон по битві під Ватерльо.

— Ми все оба в однім шинку сходимо ся.

Наполэон сидів в мужицькій хаті, похилений коло великого коминка і дивив ся в ватру. По-за його плечима мати-робітниця тулить дитину до груди.

— Нерви, брате, — подумав Криса.

Прийшов пізно в свою кімнату. В памяти стояла Альва, він говорив на голос.

— Так се цікава, ліпша людина.

Приловив себе на голосній розмові і засміяв ся на цілу хату.

Упав зморений на ліжко і пригортав тінь Альви, ніжно як з яву святої.

Встав хитким кроком, засьвітив і списував на картці питаня до Альви та зазначував свої уваги.

Була північ, Криса збудив ся з задуми, вдарив кулаком в стіл і крикнув:

— А преці то всьо смішне і дурне!

III.

Альва зачала розмову про одну товаришку та про її лист до другої товаришки, де називаэ Альву підлою, ідіоткою, людиною без серця, з гадючим жалом, яка не повинна жити на сьвіті і т. д. і т. д. Тут Альва заграла клярнетовим сміхом, але по хвили глянула на Крису і сказала:

— Деякі люди буяють тепер за світами і навіть не знають, де вони, хто коло них і що говорить.

— Прошу, прошу, я слухаю...

— Ні, се дійсно не цікаве, але я оповідаю тому, що воно як раз вчера стало ся. Зрештою я розумію се і не люблю, коли хто штучно чинить ся, що його щось занимаэ.

Криса схилив голову і слідив незначно хід Альви. Плавним рухом тіла на право ставала вона лівою ногою все на пяту, стопа опадала криво до середини, Альва скручувала ся на ліво і ставала правою стопою просто на перед.

Ішли під руки, він глянув на неї, вона слідила його хитро лівим оком з підлібя, те око було неспокійне, профіль здрігав як лист осики, вона кивнула головою, бо капелюх висунув ся понад чоло.

На розі вулиці каліка витягнув до них руку, Криса дав йому гріш, обоэ пішли далї.

— Такі эства повинні стріляти ся, або повинна бути така інституція, що витроювала би їх.

— На що? — спитав Криса.

— Аби не мучило ся то все.

— Відки Ви можете знати, що життэ не маэ для таких бідаків своїх обовязків і принад?

— Се эства до тої степени упосліджені, що не мають навіть відваги ні сили покінчити з життэм, лише воліють мучити ся і бути завадою для инших людий.

Криса здивував ся.

— Але-ж так, цілком певно, я знаю се... Вони тому держать ся життя, що у них за мала інтеліґенція.

— Відки Ви можете знати, що у них слабша інтеліґенція, ніж у т. зв. здорових? Преці каліки на тілі, бувають звичайно

цілком здорові на умі.

— Я не перечу, що між ними можуть бути одиниці, які в наслідок якогось нещастя попали в нужду і мусять витягати руки, але більшість преці, се зовсім непотрібний додаток до приэмностий сего світа.

— Саме говорю про загал і по моїй думці, се інтеліґентнійші люди від своїх здорових братів. Вже хоч би через саме каліцтво і терпінэ.

— Ах, я розумію інтеліґенцію, вироблену через духове терпінэ, але фізичне лише затуплюэ.

— Я знов думаю, що подвійне терпінэ вироблюэ два рази більшу інтеліґенцію.

— Не годжу ся з тим поглядом.

По дорозї в парк сказала Альва.

— Я вже кілька разів мала спитати, який Ваш погляд на отсю подію: Один молодий чоловік з інтеліґентної сїмї захорував невилїчимо на нерви і його мали відвезти до дому божевільних, але щоби се не зробило на нїм вражіня, сказали йому, що везуть його десь там на лїчничу стацію, де би він мав спокій і всякі вигоди. Коли приймемо засаду, що брехня э зла, а правда добра, а його рідня преці збрехала, отже ходить менї о се, котра дорога була би в сїм випадку етична, чи так, як вони поступили, чи коли би були хорому сказали цілком отверто щиру правду?

Криса говорив з застановою.

— Коли рідня руководила ся любовю зглядом хорого, то в сїм случаю брехня була етична, бо мала на цїли його здоровлэ.

— Алеж він невилїчимо хорий і коли лише відвезуть його до дому божевільних і він пізнаэ, що вони його звели і коли представимо собі муку того чоловіка потім, чи будемо могли назвати їх поступок етичним?

— Перепрашаю! Передовсїм не признаю стійности вирокам на життэ анї на смерть, бо в практицї богато маэмо примірів, що не один, якого лїкарі покинули, вийшов, а не один, який уходив за легко вилїчимого, нагло помер. Лїкарі так само люди як їх пацїэнти. Доки чоловік живий, доти повинно

ся примінювати до нього всї способи і ніколи ніхто не повинен пускати життя чоловіка з заложеними руками слабої людської науки. У одного директора школи, мимоходом кажучи, дуже розумного чоловіка, захорувала одинока донечка. Мучила ся довгий час, врештї лїкарі махнули рукою і лишили її на опіку божу. Батько в безсонници і розпуцї приглядав ся передсмертним мукам дитини, нараз впла йому думка, дати їй більшу скількість морфіни і вкоротити страшенні муки. Вже забирав ся до сього дїла, аж тут збудила ся мати і здержала його за руку. Тої ночи дитина перебула крізу, а нинї дївчина з неї як грім... Отже що до брехнї, про яку ми зачали, то не входжу в подробицї, о скілько вона щасливо удала ся, але беру під увагу взагалї етичну ціль тої рідні супроти хорого. Нервово хорий, тим самим ненормальний і правда для нього так само як в деяких разах для дитини, була би тут небезпечна.

Сутїнь застелювала від заходу дикий парк.

Альва оповідала знов про якусь товаришку, але Криса своїм звичаэм не слухав слів, лише далекого гомону, який тремтїв поза її голосом.

Не міг нїчого відкрити.

Ішли обоэ поволи алэями, він тримав її під руку, притискав від часу до часу її рамя, відчував мягоньке горяче тїло, вона здрігала, мовкла, стискала потайки його пальцї, набирала напрасно духу так, що чув її горячий віддих. Іскра з хоронито мягкого рамени одурювала його, блїдий профіль Альви тремтїв, її око слїдило Крису хитро з під бров понад цвікер.

Глянув на неї і по незлїчимий раз губив ся знов в питаннях: що криэ ся під тим оком? Раз було воно полохливе, непевне, підзорливе, фальшиве, то за хвилю глядїло в нього зі студеною грозою і йому здавало ся, що коли-б позволив собі на свобіднїйший крок, то в ту мить блиснув би нїж або револьвер коло його груди, або що найменше: могла би вона кинути ся на нього, як людина, яка попала в острий шал.

Поглубляв ту загадку й анї в загальнім вражіню анї в подробицях не міг повірити Альви нї до чого, що лише знав і бачив в живій і мертвій природї.

Тайна сеї дівчини зачала притягати його як чар отруї.

З замкового павільона виглядало світло крізь венецьк вікно. Обоэ приглядали ся, як те світло ховало ся поза тіни гі ляк, то виринало рівним колесом вікна.

— Знаэте, я від якогось часу цілком забула за Берглін. Н знаю чому, забула я про свою одиноку постанову й одинок мрію свободи. Щось недобре діэ ся зі мною. Найгірше, кол чоловік не годен доконати своэї постанови. Такий чоловік н варт нічого... Не знаю, хто тут винен... Найліпше признати с самому до вини і жадати найбільше від себе самого.

Вчера станув передо мною спомин з перед кількох літ В нім нема властиво нічо цікавого. Се була прогулька в гори Була тоді сестра, тета і два молоді люди. Одного дня ціле то вариство лишило ся на поляні, а я з одним з тих молодих пу стила ся висше, в полонину. Ми розмовляли по дорозї, але потім була змучена, ні, не так змучена, але не мала охоти йти далї. Він обіцював менї гарний краэвид з гори, до самого вер ха не було вже далеко, але я не хотіла драпати ся висше... Не знаю, чому менї вчера прийшов сей образ в споминї... Я дума ла за Вас...

— Що то э, — перебив Криса, — що у вашій жіночій па рафії ніколи не знають: чому, що, відки і т. д. Я на́впаки — все знаю, що зі мною діэ ся: відки такий або инший спомин, дум ка, чи настрій налетів на мене... Але не в сім річ... Отже зі мною пішли би Ви висше?

Альва притулила ся до його рамени.

— Так. В тім прецї нічого дивного. Той чоловік поводив ся тодї цілком статочно, не міг менї прецї нічо злого зробити, але я — ну, не хотіла з ним іти далї, і кінець.

Криса повів її сходами у замковий павільон. Зайшли в простору, білу салю. Серединою був довжезний стіл, застеле ний скатертю. Не було тут анї одного чоловіка, лиш тишина. Господар, Німець, старший мужчина, з заличками, подав чай ник і фляшку.

Криса показав на плетений фотель на бічнім місци, Аль ва сіла, він коло неї. Пробував заходити ся коло чайника, але Альва встала.

— Позвольте, я виручу Вас.

Криса хотів наляти вина дівчині, вона живо заперечила.

— Я не вживаю жадних трунків. Дивіть!
Елютерія".

— Я не алькоголік, але признаю йому нераз творчу пру-
жину.

— Я знов не терплю жадних трунків. Знала одного досить
нтелігентного чоловіка і ми жили в приязни, але раз коли у-
виділа, як він з насолодою попиває вино, то зірвала з ним.

— То може Вас буде разити, що я пю?

— Е, ні, зовсім ні. Я говорю лише про той його вираз, що
мене тоді в тій хвили так неприємно вразив.

Криса вчув холод по плечах, просив Альву встати, заки
нув на фотель свій "розбійницький" як називав плащ з пеле-
риною й обгорнув дівчину, а сам присунув ся коло неї і роз-
грівав себе горячим напоєм.

— Чи уважаєте, як тут просторо, гарно, яка тут святин-
на тишина! Де тепер всі наші приятелі і вороги!? Знаєте, я ду
же Вам вдячний за товариство. Не вмію плакати перед ніким
відси страшенний біль і велика туга за таємним сонцем. Але
тішу ся Вами. Маю велике довіре до Вас. Видить ся мені, я
майже певний сего, що Ви мені ніколи не спроневірите ся...
Знаєте, се смішне, але виявлю Вам: я сеї ночи розмовляв го-
лосно з Вами, сам серед чотирох стін, га-га! Потім списував
всьо, про що забув Вам сказати, чи спитати Вас...

— Маєте тут може при собі? — спитала живо Альва.

— Маю, але се пусте, я тямлю всьо нині. Зрештою, о, ди-
віть, є тут. Передовсім застановила мене Ваша самобійча ма-
нія. Під тим мусить щось крити ся. Коли-б я заслужив на до-
віре, то виявіть мені всьо, мене нічо не зразить, а Вам стане ле
кше.

— Алеж прошу мені вірити, що у мене ніколи нічо заміт-
нійшого не зайшло — я так собі — постановила тай вже..

Криса подразнив ся.

— Якже можна так без глибших причин бажати смерти,
сеж нездорове у Вас! Смерть нічим не цікава і годі через загу-
блений черевик відбирати собі життє!

Альва розсміяла ся в голос.

— Ги-ги, через загублений черевик! Се подобаэ ся менї! Влучно сказане!

Криса продовжав свою річ.

— От, видите, ми так виїмково зійшли ся на сім світі, Ви представляэте для мене, як артиста, важний проблэм. Хто зна, яка історія зачне ся між нами — на всякий спосіб — гарна, ясна — Ви можете самі для себе у власних очах не представляти, як повідаэте, ніякої вартости, але для мене Ви маэте вартість! І так ні сіло ні пало, хотіли би позбавити себе житя!?

— Якуж я можу мати вагу для Вас?

— Се Вас зовсім не повинно обходити. Скажу Вам ще дещо, видите, я балакун, правда, се смішне, але вірте, я цілі літа мовчу, лише перед Вами так розходив ся... Видите — тут Криса схилив ся до уха Альви і говорив острим, але певним півголосом — я маю нераз серед темних ночий хвилю, що паду до Ваших ніг і цілую їх...

Альва похилила голову в долонї і сказала глухо, несміливо.

— Мене вразило, що Ви мене оноди, ні, се було вже кілька разів.

— Що? — питав Криса.

— Поцілували в руку. Я не достойна того... Я радше Вас повинна би... Я зразу кілька ночий не могла спати...

Тут злетів їй цвікер, Криса підіймив його, відложив на стіл, взяв її за руки і вдивляв ся в очи. Відхилила ся, відвернула на половину голову й глядїла потай на него. Тепер її очи мали зовсім инший, дивний вираз. Був в них скритий, солодкоквасний усміх, який притягав Крису, як зачарований напій.

Мала на голові гарний, плюшевий капелюх з великими крисами, які опадали на потилицю і відслонювали не високе, але хлопяче, досить широке чоло.

Криса забажав видїти її голову, бо все видав лиш в капелюсї. Витягав поволи довгі шпильки, здіймив капелюх і зачав приглядати ся Альві з близька. Вона крила лице в долонї. Він взяв її знов за обі руки. Вона відхилила ся в бік і глядїла крадки на него з під-лібя з тим самим солодкаво-отруйним у

сміхом. Гладка фризура сплывала дрібними филями від розділу на середині голови в вузол на потилицю.

Водив ніжно пальцями по її подовжнім личку, проглядив ґусті, оріхові брови, взяв під бороду як дитину, похилив ся до її уха і шептав:

— Я мав нераз страшенну охоту вицілувати Вас, але бояв ся, щоби...

— Щоби? — спитала не дивлячи ся на него...

— Щоби Ви не вибили мене...

Всміхнула ся.

Він зітхнув з глибини і вдарив себе пястуком в груди як в бодню.

— Страшенний огонь палаэ тут.

Розвів рамена навколо її голови, як би мав захистити перед таэмним нещастэм, але нараз ті рамена згорнули ся і він зачав її цілувати горячо, сильно, врешті збудив ся, притулив лице до її уст, а коли почув її цілунок, впав в обморік. Висунув її на свої коліна, оплів обіймами і притис до груди.

Альва попала в безсилу сонність, Криса вслухав ся в глуху тишу замкової комнати. Вкінци збудив його шум парку, він посадив дівчину на фотель, а сам встав і сказав сухим, здавленим голосом.

— Ходім!

Була зломана, він підіймив її і помагав натягнути загортку. Дрожала, рамена здеревіли і не входили в рукави, він одягав її з трудом і серед того обіймив її в половину і пригорнув знов сильно до груди. Стояли так якийсь час, аж почули, що ноги під ними вгинають ся і вони готові впасти на землю. Криса добув всеї сили, взяв дівчину під руку й обоэ вийшли, тяжким, деревляним кроком, як не на своїх ногах. На стрімких сходах на дворі обіймила їх пітьма осінного вечера.

Криса майже зніс дівчину як сніп під пахою.

В парку було темно і понуро, вітер шумів деревами.

— Клямка запала, — простогнав Криса. Тепер вже знаэмо, чим ми для себе і яка наша дорога.

Її упав цвікер, Криса схилив ся, одною рукою держав дівчину, другою совав по землі.

— Нехай летить, — промовила вона.

По хвили налапав він цвікер, сховав в кишеню і схилений дивив ся під ноги, щоби не зійти зі стежки.

Альва трясла ся, дзвонила зубами, бубоніла без звязи, врешті зітхнула і махнула рукою, як за чимсь, що на віки про пало.

Здивувало се Крису, але не міг добути з неї слова.

Мовчки вийшли на світло і рух міських вулиць. Альва подала ся цілою вагою на плече Криси і водила довкола здиво ваними очима, як би у перше найшла ся серед сего світла і руху.

Станули перед брамою. Тепер вона між своїх, а він між чотири стіни.

Держали ся за руки.

З її лиця щезла краска і вираз як з поблеклого образа, лише замерз усміх як на масці і вона сказала не своїм голосом:

— Властиво нічо злого не стало ся...

Криса стямив ся.

— Певно, що так! Преці між нами ніколи нічого злого не може зайти!... Побачимо ся завтра, добре?

— Добре....

Станув на площі, обсадженій деревами, зложив пальці у пригорші і вдарив з таким гуком, що пара людий кинула ся як від вистрілу і скочила в бік.

— А тепер підемо на горівку! — шепнув він і скрутив в бічну вулицю.

IV.

Проходжували ся по площі, засадженій деревами і корчами. Не було тут світла ні людий, обоє снували ся вуличками як тіни.

— Те що вчера зайшло, розвіяло безповоротно всі мої мрії, — сказала півголосом Альва і махнула з жалем рукою. — Так, так, не верне ся ніколи...

— Я тебе зовсім не розумію, — шепнув Криса.

— Я жила лише тою мрією, що буду для тебе приятелькою, нічим більше — тим часом... Така вже моя судьба, що

все так скоро мушу будити ся до дійсности... Я тут все винна; але преці ніколи не мала навіть на думці подобати ся тобі як женщина... Яким чином на се вийшло, не можу зрозуміти. Вид но, я вже ніколи нікому ні на що ліпшого не придам ся.

Знаэш коли я перший раз тебе пізнала, тоді на зборах, то впала мені думка, що ти зовсім инший, ніж всі мужчини, видко се було з виразу твоїх очей і з чола й я мала тебе за виімкового чоловіка, тимчасом, сеї ночи прийшло мені на... ні, менше з тим..

— Ну, що-ж? Скажи! Що я такий як всі инші, правда?

— Не гнівай ся, але дійсно така думка прийшла мені.

Криса розсміяв ся.

— Се так лише з разу тобі здаэть ся! Побачиш, що чим близше заживеш зі мною, тим инший буду від всіх мужчин і тим менше будеш мене розуміти, аж вкінци здвигнеш тільки раменами і прийдеш до пересвідченя, що зовсім не знаэш мене!

Альва станула і спитала:

— Чи дійсно так мало би бути!

— Так все у мене бувало і се знов моя судьба...

— Чому-ж воно так?

Криса вдивив ся перед себе в темряву і говорив спокійно:

— Я розумію й відчуваю у людий кождий найлекший від рух на дні души і те розуміня даэ мені змогу жити між ними, о скільки сього вимагаэ конечна комедія сірого дня, але ціле те людське житэ довкола мене, суспільне, семейне, товариське, все що людське, чи зле воно, чи добре — все для мене чуже й я безвихідно чую ся самітний на кождім кроці, в кождій стрічі з всяким чоловіком, а виімків за ціле своэ житэ можу вичислити дуже легко, бо лише кілька і то з поодиноких хвиль, можу вичислити дуже легко, бо такі хвилі вбивають ся добре в память. Я син природи і поневоленого народа, який мовчить і смутну думу думаэ і тому лиш серед люду і серед природи не давить мене тягар самоти. Але й не легко найдеш такого, що в души народа і природи, чув би свою душу. Мого народа і природу в рідній Україні мало хто розуміэ і відчуваэ і тому

ми безнадійно смутні і все довкола нас чуже. Я не можу уявити себе в звязи з якимсь гуртом, а навіть з одним чоловіком. Такого я не стрічав і здаэть ся мені, що його зовсім нема на світі. Відси то виходить, що чим більше зживаэть ся хто зі мною поверховно, скажім "фізично", тим менше розуміэ мене духово і чим простійше я виповідаю себе і стараю ся, щоб ме не розуміли, тим більше люди без світла любови до народа і природи, блукають по манівцях і гублять ся в сітях перехресних стежок. Знаэш, я люблю людей, знаю їх слабости, гидкі і гарні прояви, вмію вирозуміти, оправдати і се вистарчило би для мене як чоловіка. Стрічаю нераз в людях ніжні, діточі прикмети і вмію пригорнути, загріти щиро ті гарні дари. Люблю давати дітям забавки. Всї ми супроти смерти рівні. Тоді сам відновлюю ся на душі і добрий вчинок даэ мені осолоду, радість, забутэ... Але ходить тут о другий бік моэї душі, ходить о поета. Буваэ часом, що і для мене чогось треба. Відради глибокого зрозуміння, щирого слова, — се преці ясне, природне. Блукаю тоді серед юрби і шукаю. Шукаю чоловіка.. Ходжу блукаю, аж тут назустріч іде давний приятель, або знайомий, з яким знав ся я з далека, але чував про його подвиги, заслуги, характер. Він ловить мене, або я його як новий світ, ведемо ся "з гонором" в шинок чи в каварню вияви йдуть повинею з захватом аж до ранку, врештї пересвідчую ся, що стодолу, яка так гарно цілу ніч горіла — я підпалив. Ну, нічого. Лишаю мого давнього приятеля, чи шановного знайомого на його власних силах і довідую ся ще раз, що він зробив знаменитий інтерес на волах, або дослужив ся висшого офіцерського степеня і мріэ тепер про переклад "Дінстреґлэмент" на нашу мову. Робить навіть тобі предложенэ: він дасть гроші, а ти зладь переклад. Вправдї у тебе мало часу і твоя праця, ну — так, безперечно то-то, але се ганьба, що всї народи мають в своїх мовах ту потрібну книжку, а ми ні!

Ліве око Криси було глибоке і спокійне як темрява, праве звужувало ся і миготіло як вечірна зоря. Він говорив далї.

— Дар любови маэ ті самі дороги, що праця, талант, ґеній, але вертаю до основи... В моїй душі нема ані одної струни до особистої власности. Люблю мертві і живі постатї серед

природи і людей в незалежній свободі, незвязаній правом приватного властителя. Кожда річ має свою індівідуальну характеристику і се цікавить мене, але ніколи не міг би я уявити собі якоі-небудь людини як свою приватну власність. Кажу отверто і щиро, а ти застанови ся, о скільки я тут маю що-небудь спільного з загородою самців, до яких рівняэш мене.

Був лихий, роздражнений і подумав: "Там до чорта! Во на гадаэ, що я хочу мати з неі коханку!"

Душа артиста була вражена до глибини і він став знов смутний в своій безмежній тузі за иншим світом і красшою людиною.

"Так, так, для мене нема нікого на сім студенім світі", — подумав і сказав по хвилі:

— От тобі перший примір, як мене люде розуміють.

— Але-ж ні, — перебила вона.

— Як же ні, то-ж посуджуэш мене о низьке самолюбэ й підозріваэш, що важу на твоэ тіло!

— Але-ж ні, зовсім ні!

— В такім разі чого-ж махаэш зрезиґновано рукою і чуэш жаль до мене, що я розчарував тебе і розвіяв твоі мріі!?

— Я тобі закинула, що ти розвіяв моі мріі? Ні-і, се житэ розвіяло іх. І тут я лише винна... Зрештою, невільно мені помилити ся аж на хвилю?

Станула на проти нього, стиснула його руку, дивила ся з-під бров в його очи і питала поважно:

— Не віль-но? Не віль-но?

Махнула в долину головою, бо капелюх зісунув ся на зад голови.

Того вечера вертав Криса розсіяний домів і не міг зібрати думок.

Ходив по своій кімнаті і з гірким насміхом наслідував східну вимову.

— Рр-г, ррг, ррг!...

Здавало ся, що крук літаэ і краче над ним.

V.

Чекав на неі коло парку.

В кілька хвилы по означеній годині, заздрів далеко кри

сатий капелюх, піднесене в гору бліде обличэ, очи губили ся за склами так, що їх не було видко, її тонка, похилена вперед постать линула до нього таким виїмковим рухом, що він даром силував ся знайти порівнанэ до нього.

Махнув в гору капелюхом, вона здалека як все бачила вже його і кивнула головою. Зближала ся до нього, він дивив ся в її розсіяні риси зі змерзлим, квасковатим усміхом.

Була задихана, подала як звичайно ліву руку і стиснула нагло його пальці. В початках разило се його, тепер привик — і се було для нього цікаве.

— Як ся маэш? Може спізнила ся я!?

— Ні-ї, зовсім ні.

— Але ти може довше вже чекав на мене?

— Так, але вийшов скорше.

— Ну, то добре, що не моя в тім вина.

Опинили ся коло своэї лавки.

— Може не будемо сідати?

— Чому?

— Як ти змучений, то сідаймо, але де инде.

— Чому?

— Не люблю отих цвітів, — показала парасолькою на сині іріси, якими був свіжо засаджений великий круг довкола.

— Чому не любиш? Вони нагадують мені хижацькі, кома хоїди цвіти.

Ходили довго мовчки, врешті Альва зачала оповідати.

— В сусідстві там у нас э одна дівчина, що маэ падавку. Се страшна, огидна слабість... Такій людині кождий, що лише добра для неї бажаэ, повинен підсунути трутизну, аби навіть не знала, коли її смерть захопить. Правда?

Криса здвигнув раменами. Був подражнений.

— Э багато родів епілэпсії. Де-які дають ся стерпіти, а навіть вилічити. Але взагалі не розумію, відки чоловік може мати право троїти, чи в инший спосіб убивати другого чоловіка?

— Не розуміэш? Те право осягаэ ся лише через любов. Коли-б ти полюбив якусь людину, а потім довідав ся, що вона невилічимо хора, то не старав би ся вкоротити її мук?

— Ні, ніколи таких тайн не брав би я на свою руку.

— А коли-б така людина сама прохала тебе о се?

— І в такім разі не зважив би ся на сей крок. Кождий чоловік повинен відповідати сам за себе.

— А коли-б вона не мала відваги наложити на себе руку?

— Ти поставила в заложеню любов, отже не розумію, чому людина з падавкою мала би стратити всю вартість житя і краси і чому в хвилях свідомости мала би знайти менше щастя, ніж в смерти?

Альва перескочила несподівано на зовсім иншу тему.

— Сеї ночи спречали ся ми обі з сестрою. Наш пес не давав спокою і кількома опадами будив нас. Привик спати з нами. Але більше любить зі мною. Таке біле сотворінэ. Я люблю лише два эства: сестру і його. І сестра його любить. Вона зажурила би ся на смерть, як би він вгинув. Він любить часом зайти і вкусити в руку нашу сусідку, або роздерти на ній сукню. Що тоді гамору і вереску!

— Над чим же ви спречали ся, — перебив Криса.

— Ага, ми спречали ся над тим, чи може бути приязнь між мужчиною і женщиною? Я давала докази, що так, а сестра була тої думки, що приязнь між женщиною і мужчиною цілком немислима.

— Скажи сестрі, що примірів такої приязни найбільше на світі. Кожде сопружество —

— Е, ні! Сопружество, се-ж преці не приязнь, се радше любов.

— От, бачиш! А я додам ще ненависть, чого-ж більше хочете? В приязни і любові треба передовсім зжити ся.

— Суперечка з сестрою настала з приводу штуки Гавптма на "Перед сходом сонця", на якій були ми вчора. Але мені ходить о се, чи взагалі між мужчиною і женщиною може бути сама чиста приязнь без ніяких побічних зглядів.

— Можливо й се у виїмкових людей, але беручи справу природно, годі уявити собі цвіт, який ріс би літаючи в воздусі, без коріня в землі.

— Сеї ночи відновив ся мені знов той спомин з гір, — я вже оповідала тобі.

— І що-ж?

— Уперед була би я пішла з тобою.

— А тепер бояла-б ся!

— Ні, зовсім не те, але надумувала би ся, чи піти, чи ні... А се просто з тої причини, що я стратила віру в себе, в свою силу, взагалі у все. Давнійше могла я доконати всяку постанову, а тепер навіть не укладаю ніяких плянів, бо все чорти беруть... Страшенне з мене ледащо.

— Цікавий я, що то з нами буде за десять літ? — сказав він задумчиво.

Сходили в круту, темну і дику алэю.

— Щоб ти робив, як би так вискочили тут на нас розбишаки?

Криса вложив руку в кишеню, обіймив долонею малий пістоль, потиснув з боку пружину так, що люфка відскочила на завісцї і викинула патрон, потім виняв се дрібне оружэ і показав дівчинї.

Приглядала ся і сказала:

— Мушу конечно справити собі револьвер.

— На що тобі?

— Так. Люблю всякі трутини, револьвери, кинжали і такі инші гарні річи. Се часом може придати ся...

Сїли на лавку на скрутї.

Западав вечір. Між деревами перелетїла сова і шибали лилики, горою гомонїли прохожі.

Альва рисувала без пляну парасолькою на піску, Криса похилив ся і думав. Згодї притулив ся боком до дївчини, потім обняв її стан, потім пригорнув і зачав цїлувати. Була холодна як вечір довкола. Похилила ся, підперла голову рукою, сиділа непорушно, на віях нависла сльоза і впала на руку Криси. Потім друга, третя. Не боронив їй плакати, лише вглубив ся в тишину смутку.

— Ох, ти повинен обминати мене, — я порохно, труп, — сказала гробовим шепотом.

Не знав, що діэть ся з нею. "Може вона маэ чахотку?" — спитав себе в душі. "На всякій спосіб, чого-ж криэть ся передо мною!?"

Пригорнув її всею силою і вцілував ся в уста довго, як затроэну чарку.

Виходили з алэї в гору, вона опала на його рамя, ішла ога за ногою і питала що хвилї:

— Не гніваэш ся на мене? Вибачаэш менї? Я безумна. Не рдиш мною?

— За що? — спитав здивований.

— За мій глупий, бабський плач.

Глянув на її блїдо - синяву маску з замерзлим усміхом.

Перед виходом на беріг пригорнув її, аж підіймив з зелї й вцілував ся в уста, в безконечність, як в цвіт забутя.

На горі Альва отямила ся і була спокійна і лаґідна.

Коли переходили вулицею Криса спитав її:

— Ти не таїш нічого перед мною?

Глянула на него здивована і заперечила головою.

— Ні-і, рішучо ні! Чому питаэш?

— Вір менї, кляну ся на всьо найдорожше, що хоч би ти ула калїкою, не мала руки, чи ноги, мала сухоти, чи яку иняу хибу, я нїколи не міг би забути тебе, нїколи не міг би тебе окинути. Я бажаю твоэї дружньої душі, для мене твоя душа орога.

— Менї орґанічно нїчого-не хибуэ, я цїлком здорова.

— Щож тобі властиво долягаэ, що ти часто робиш вразінэ, як би крила ся з чим, як би терпіла щось таэмного?

— Чи справді я так негарно виглядаю? Се може лиш так даэть ся. Можливо, що деякий спомин лишив на менї такий едобрий слїд... Раз скривдив мене один... Властиво, годї навати се кривдою... Я мала тодї ледви тринайцять, чотирнайять лїт... не більше. Він був трохи старший.. Ми бавили ся са і і тодї... Але се преці дрібниця, до якої годї привязувати яу не-будь вагу. Я давно вже забула про се, лиш часом нагауэть ся менї та прикра хвиля...

Криса підвів Альву як звичайно під браму і вертав сам.

Переходив через площу, засаджену каштанами й сів спочити на лавці.

— Нема в тім нічого надзвичайного, а преці воно дивне.

Лагідні тіни, легке, чисте повітрэ і вражінэ нинішного

вечера вколисували його душу.

Вернув домів, засвітив і думав про Альву.

Тепер стояла вона перед ним ніжна, лагідна і добра, як душа красшої людини, що втікаэ від всякого бруду і годна захопити в себе ясні; творчі проміні. І сердечно стало йому жаль тої гарної постаті, що так пропадаэ серед сірої буденщини та бюрової праці. Жалував її як власну дитину, як би вона була його дочкою. Розумів початки історії, але як же тут вилічити її? Альва згадувала, що бере довшу відпустку й поїде з сестрою. Може се поратуэ її здоровля...

VI.

В тім часі пізнав ся Криса з одною студенткою. На око була се дрібна, непоказна людина. В його уяві лишили ся темні, прижмурені очи з підлібя. Позичала від него книжки і раз коли підводив її домів, зайшов дрібний випадок. В хвилї, коли станули під брамою, Ольга зачепила грудию його рамя. Не знав, чи стало ся се нехотячи, чи нарочно, але звернув увагу на жіночу зрілість в тій молодій дівчині.

Умовив ся з нею і вийшли на прохід за місто. Сим разом розчарував ся Криса понад всяку сподіванку. Ольга виглядала майже непристойно. Ампірова, чорна суконка обтискала її тіло, з-під станика виходили голубі, широкі рукави по ліктї глибоко відкрита шия, волосэ причесане на уха, соломяний капелюх з широчезним дном. Бічні лінії капелюха разили від даленэм від сілюэти голови.

Звичайно видав її Криса в киптари і в тім строю лінія пригорбленої, похилої спини вказувала будову простого, лі дового типу, до якого звикло око, — тепер плечі у неї бул ширші від бедер, як у всіх розвідок, груди неприродно велик обтисла суконка показувала її незгарний, низький ріст, дов руки і худі пальці. В додатку ті дві противні краски: чорна конка, а з під неї голубі рукави блюзки! Суконка вишивана груди, шиї і сподом жовтими взірцями.

Ольга спала по обіді і через те її очи звузили ся ще бі ше, уста мали кровопийний вираз.

Криса був збентежений сею несподіванкою, путав ся повідаючи свою буденну хрію, але згодом освідомив собі,

ходить йому передовсім о пізнанэ укритих глибин людської душі, признавав в дусї, що се бідна дівчина і тут належить бра ти під увагу її житэ і думки, а не тіло і сукню.

Під час розмови Ольга нї разу не глянула на Крису, лише дивила ся перед себе. Він звертав часто увагу на її прижмурені очи і на хрипкий, дитинячий сміх, коли вона розхилювала уста і підіймала голову в гору як співучий птах.

Зайшли в грабовий лїсок і сїли край стежки на березї, що опадав низом в прогалину.

— Ви любите лїс? — спитав Криса.

— Так, цілими днями і ночами сидїла би в лїсї, коби лише комарів не було.

Тут убила на руцї комаря і потерла пальцями по червоним знаку.

— Я нераз мріла про хатку серед лїса... Носила би щодень богато диких цьвітів, галузок всякого дерева, збирала би всяке зілэ, ягоди, гриби... У нас великі гарні лїси. Люблю сидїти і думати в лїсї перед заходом. Там десь-недесь обізветь ся пташка, довкола тихо, а верхом лїса такий дивний гудок їде... Тодї так менї жалко і добре, така туга обіймаэ... Людий не люблю, вони дали ся менї в знаки.

— Ви що студіюэте?

— Природничі науки. Найбільше люблю природу.. Маю братчика в IV-ій ґімназіяльній він також любить природу. Даю йому всякі книжки, запізнала його з половими питанями, розумієть ся, в головних нарисах, бо він ще дїтвак, і виховую на свій лад. З него будуть люди... Маю сестричку, але їй ледви десять лїт... В лїтї сплю в садку, в пасїцї. У нас гарний, вишневий садок.... Вона прибігне все в місячну ніч, притулить ся легенько, аби мене не збудити і так дрожить, ги-ги-ги! Питаю ся, чому ти, Наталко, не спиш? "Ох, Олечко, диви, яка гарна ніч! Чому менї так жалко?" — І плаче-плаче.

— Даруйте що спитаю — ви маэте може нареченого?

— Так.

— Я знаю його?

— Нї, ви не можете його знати; се ще дуже молодий хлопець. Його вигнали зі всіх ґімназій. Дав професорови в лице.

Він тепер в Німеччині, я за кілька місяців їду до него.

Крисї пересунув ся смуток через душу. Розмова затих-ла.

Лежали на боках, недалеко від себе і дивили ся в дол-ну, що опадала за їх ногами лагідно в прогалину.

В корчиках дав ся чути шелест. Криса глянув і показа рукою в той бік.

— Видите її?

— Що?

— Вивірку онде?

Дївчина прижмурювала очи і заглядала.

— О, сидить на пеньку і дивить ся на нас.

— Нї, не виджу, я короткозора.

По хвилї підіймила ся.

— Йой, як мене комарі скусали!

Криса дивив ся на червоні цятки на її раменах.

— Маю дуже ніжне тїло, але тепер навіть не замітила, ко-ли ті злодії так мене потяли.

— Сонце западаэ і вони зачинають гуляти.

— Але-ж пече! — сказала з осьміхом і потерала пальця-ми по під рукави.

Криса вказував пальцем по її гладкім рамени.

— Дійсно, погано вас пожалили! О, тут, і тут... о. Найлї-пше вийдім відси на вільну просторонь.

— Тож ведїть, бо я тут перший раз і не знаю, куди руши-ти ся.

Вийшли з лїску на розлогий краэвид, де було видко ц-гольняні будинки та хати між садами. Було тут просторо й яс-нійше.

Сїли на береговині над великим яром і поспирали ся н-траві.

— Я сеї сторони зовсїм не знаю. Знаю лиш околицю п-тім боцї міста. Тамтої неділї їздила туди ровером з моїм при-ятелем. Пристрасно люблю ровер, але він шкодить менї. Роз-дражнюэ і потім маю заворот голови. Давно розбивала ся н-ровері! Аж раз дістала запаленэ нервів і від тодї мусїла пере-стати... Се так невисказано приэмно летїти далеко в безкрай

а вітер лише шах, шах, шах попри тебе!

Криса подав папіросницю.

— Може курите?

— Ні, дякую. Я вперед пристрасно курила, але мій приятель переконав мене, що се шкодить і виміг слово чести, що не буду ніколи курити.

— Котрий се приятель?

Ольга подала назвиско студента, який занимав ся літературою. Перед Крисою майнула похилена постать молодого чоловіка з довгим, чорним волосэм і сухітничим лицем.

— Ви з ним від давна знайомі?

— Ні, буде два-три місяці. Він мене розуміэ; се дуже гарна людина.

— А ваш нареченний знаэ про него?

— Ні, він дуже заздрісний.

Дівчина сіла і розкладаючи руками, виповідала свій погляд з запалом дитини.

— Не розумію, як можна бути заздрісним!? Поминувши, що се бридка хиба, але в додатку свідчить про недостачу віри в людину, яку любить ся! І скільки разів я вже йому не вияснювала, що воно для мене болюче і він ніяк не дасть себе переконати!

Змеркло ся.

Дівчина глянула довкола і по хвили сказала:

— Вже десь пізно; ходім до дому. Як на перший раз — "досьць бендзэ на дзїсяй." Котра у вас година?

— Осьма.

Встали. Криса поміг їй обтріпати суконку, подав рамя, вона приймила його.

Ішли стежкою по-при дорогу. Роса опала, вечір був погідний, холодний.

— Вибачайте, товаришу, на хвильку! Ідіть позоли самі на перед і не оглядайте ся.

По кількох хвилях ішли знов разом.

Криса вичував рамя Ольги. Було ядерне, здорове в порівнаню з раменом Альви.

По дорозі запросив дівчину до молочарні в огороді.

Їли свіжу бульбу з квасним молоком.

Ольга квапила ся, бо їй було далеко домів.

— Як хочете, можете переночувати у мене... До мене половину дороги близше й э де помістити ся — сказав байдужно Криса.

Дівчина мовчала, як би не чула сих слів.

На скруті вулиці замітив він знов:

— От, видите, недалеко моя хата... Жінки нема, поїхала — можу вам відступити своэ ліжко. Як хочете, лишу вам ключ, а сам піду до товариша.

— Нині не можу. Мушу бути дома, — відповіла байдужно.

Криса підвів її, станули перед брамою і гуторили.

— Можна коли навідати ся до вас? — спитав Криса.

— Прошу, дуже рада буду.

— А коли?

— Найліпше в неділю, бо тоді у мене найменше роботи.

— Година?

— Одинайцята перед полуднем.

— Добре. Гаразд!

VII.

Станув і розглядав ся на ґалэрії, в тім почув голос Ольги.

— Ходіть, ходіть!

Увидів її в вікні — чекала на него. Зайшов в хату. Ольга потрясла його рукою по товариськи і прохала сідати.

Виглядала тепер цілком інакше, як би не та сама. В новім киптари, бліда, поважна, око велике, зіниця глибока. На стіні Бакунін в обрамівці з червоного паперу, велика картина різьби Канови "Амор і Психе", на килимі над ліжком кільканацять переписних листків з голими дівчатами і Музами, далі зо дві копи таких листків, зложених на більшім столику, соціялістичний калэндар, революцийний співаник, кілька російських брошурок женевського виданя, над столиком дубові і букові галузи з гарним золотавим листэм. Головно звернула увагу Криси китичка житних колосків ще зелених, в ніжній, гуцульській урні. Велике вікно було втворене, видно за-

думане, тихе небо і велике, спокійне подвірэ.

— Як-же почуваэте себе, товаришу? — спитав Криса.

— Дуже зле чую ся нині.. Взагалі я несотворена до міського житя. Так би пішла десь полями, лугами, далеко світами, аби лиш не видіти міста...

Криса вдивив ся в її глибокі очи і в тій хвили видів в них власну скуку і тугу тисячі молодих людей в підлій тюрмі міських, мертвих мурів.

— Всі ми заблукали тут, як отсі житні колоски з далекого поля, з під вільного, синього неба, — сказав з гірким усміхом.

Вдивляв ся на переміну в дівчину, то в колоски і прийшла тиха хвиля, що обоїм станули сльози в очах.

— Що робите нині, товаришко?

— Не знаю. Не маю нині ніякого пляну і нічого придумати не годна. Просто жити не хочеть ся мені нині.

— То може загостите до мене.

Дивила ся на вікно і сказала смутно:

— Добре. Прийду по обіді.

По хвили спитала:

— Э у вас софа?

— Э.

— То добре. Дуже люблю мягеньку софу.

"Се не Альва! Се зовсім инша, глибша душа", — думав Криса по дорозі.

"Берне-Джонсівське личко чистої сльози!" — сказав пів голосом кілька разів і стирав порохи зі стола і софи. — "Ся мене зрозуміэ, відчуэ!"

Очікував нетерпеливо, врешті почув стук в двері.

Війшла Ольга поміг їй скинути загортку, капелюх і по вів в робітню.

— О, прошу, э софа.

Сіла і розглядала ся.

— У вас богато книжок.

— Так, се також мої приятелі.

Подав їй мінятюру.

— А се моя жінка.

Ольга приглядала ся, прижмурюючи очи і заключила:

— Гарну маэте жінку... Я вже стрічала такі лиця. Її сам
не виділа, але пригадую собі, що стрічала схожі.

По хвили сказала:

— До вас маэ може хто прийти?

— Ні, ніхто не прийде.

— Можна для всякої певности замкнути двері зі середин
По-що маэ нам тут влазити який непокликаний філїстер.

— Добре, — сказав Криса і пішов замкнути двері.

Вертаючи, взяв кілька книжок зі столика і поклав п
ред Ольгою.

— Може прочитати вам що?

— Прошу.

Взяв збірник старих, людових пісень чужих народів, л
стував довільно і вичитував, що попало.

Ольга слухала спокійно, лежачи боком на софі голов
в долонях.

По кількох піснях полапав ся Криса, що в них як би н
роком був один і той самий мотив: зведениця криэть ся пере
матірю зі своїм любовним гріхом. Вразило се його і він пер
кинув нараз кільканацять листків та відчитував норвеську
сню п. н. "Жінка короля Ельфів".

Мальфред і ненька
— Куэ зозуля —
Сїла в комнатцї
—Куэ під бальконом.
А Мальфред сльози в гаю проливала,
Заводила в сьвітлици.
— Донечко люба, щож то ся стало,
Що личко румяне, та біле стало? —
— Якаж то хмарі над мною повисла,
Може се крайка в поясї стисла. —
— Таж людські дївчата пояс стискают
А личка прецї як рожі мають. —
— Мамо-голубко, зглянь ся на Бога,
Вже я всьо скажу тобі, небога....

Криса затаїв досаду дивного припадку і відложив книж
ку. Розмова лїпила ся штучно. Дївчина тревала в задумі.

— Вибачайте, товаришу, що я так лягла. Софа успокоюэ мої нерви. Гарна софа. У мене нема...

Криса приніс овочі на деревляній, різьбленій тарілці.

— Любите такі річи?

— Так, дуже люблю. Який гарний, великий виноград. Я ще не виділа такого.

— Що се у вас за оружэ в куті?

Встав і подав їй рушничку.

— Не набита, прошу.

Взяла за люфку, держала оружэ проти себе і важила в руках.

"Вона не маэ ніякого стрілецького змислу" — подумав Криса.

— Як була я в Альпах, то стріляли ми з одним товаришем Росиянином з мавзера. Люблю мавзерівські пістолї.

Поклала рушничку на стіл і скубала грозна. Потім вста а.

— Позвольте менї, товаришу, ключа і покажіть, де у вас де ся на поле.

Вийшла.

"Дивна дівчина", — подумав зі спокійним усміхом ар- ист і впав на один здогад.

По хвилї вернула і лягла знов боком на софу.

— Маю хорий жолудок, — сказала сухо і панувала над до кульним роздражненэм.

Він вніс фляшку і дві чарки.

— Позвольте вина.

— Яке воно?

— Чорне, як смола, солодке, але трохи не пошкодить.

Торкнули ся.

— Добре, — сказала з вдоволенэм. — В Німців пила я французькі і ренські вина. Дуже любила тамошне вино. І се також приэмне. Инших напитків не вживаю.

— З ким були Ви в Німців?

— З тим товаришем Росиянином, що згадувала перше.

— Мали Ви вже тоді нареченого?

— Ні. Тоді знала ся я лише з одним осьмаком, він сидить

тепер в Росиї в тюрмі. Засудили його на вісім літ... Се діял-
ся перед кількома літами підчас революційних розрухів. Я та-
кож сиділа в тюрмі. Мій перший любчик був Жид.

— Кілько тоді мали Ви літ?

Вимовила з дитинячим хистом:

— Счось пятнацять, не цілих. Сче була дузе наївна...

— Кілько-ж Вам тепер, коли можна спитати?

— Не цілих двацять, го-го-го! Взе стара, ги ги ги!

Довго тремтів в ухах її діточий сміх.

— Прошу мені ще вина.

Пила другу чарку, Криса скінчив трет" і наливав четве-
ту.

Розяснила ся і спитала:

— Може Вам заспівати?

— Прошу.

Зачала народну пісню, одну, другу, трету, — всі вико-
рчені кепськими композиторами на акторські фальші.

Криса слідив дівчину. Її личко мінило ся. В очах і уста
малювала ся повага співучої пташини. Бліда і рожева краск
перелітала по личку і наводила його уперто на тайний здогад

Розмовляли до-пізна.

— То я хиба у Вас заночую нині...

— Але-ж прошу, преці є де поміститн ся.

— Пішла би до мого приятеля, але вже пізно і далеко.
Зрештою ночувала вчера у него. Дома знов скучно самій...

Постелив їй ліжко, сам ляг на софу.

— Тепер не дивіть ся на мене, — сказав, скидаючи сурдут.
Обернув ся до стіни, щоби не стидати дівчини.

Вона лягла, він спитав, чи може загасити лямпу.

Згодила ся на се.

Перекидали ся словами до півночи, потім запали обо
в півсон.

На досвітках спитала вона:

— Чи можу піти до Вас?

— Прошу.

Обгорнув її ковдрою, сам відсунув ся до стіни.

Згодом присунув ся і водив пальцями по її принадах
Наткнув ся на груди й здрігнув. Були великі і та надмірна зр

лість дївчини торкнула його.

Стямив ся і знов цїлий світ був для него чужий. Але не міг опанувати здивованя.

— Я посуджував Вас, що маэте штучні груди...

Дївчина схопила ся.

— Та-ак!? На правду!?

Заляла ся дзвінким, дїточим сміхом, взяла його руку і потягала по грудях.

— Ну-у, з чого вони? З ґутаперхи, чи з росгару?

За вікном затужила пташина, Криса вслухав ся і ловив душею спів пташини.

— Дивні люди ті артисти, — замітила Ольга.

Рано пращала ся з ним.

Він схопив її руку і притиснув до уст.

— Дякую Вам, що розвеселили мою пустку...

VIII.

В неділю перед полуднем навідала ся Альва і принесла китицю цвітів. Заграв їй на скрипцї свій твір "Світло серед тем ряви", вона пригорнула артиста й поцілувала в руку.

Був дуже оживлений. Обіймив її голову і шептав:

— Віддай ся менї.

— Я вже тобі давно віддала ся.

— Я тебе дуже люблю і шаную.

— Шануэш? На правду? Може се лиш здаэ ся тобі?

— Нї, я все так відчуваю.

— Добре, віддам ся тобі цїла... Але нинї може ще нї? — спитала кокетно.

Обіймив її як райську квітку і відповів зі щирим усміхом:

— Нї, нинї ще не треба...

Дивив ся по ній.

— Люблю твої прегарно достроэні рамена і руки, люблю грецьку лінію твоэї шиї.

— Брат також казав, що я маю гарно осаджену голову.

Криса виймив з кишенї коверту.

— Сеї ночи переглядав я знимки різьб і знайшов цікаві три постаті. Диви, отся присадиста з твердими лініями — се

одна знайома, отся струнка і зугарна як серна — се моя жінка, а отся стидлива, алябастрова, з хоровитим відтїнком як цвіт льотосу — се ти.

Альва приглядала ся трем постатям і провірувала їх.

— Я сказала би, — о скілько тут можна оцінити із загальних обрисів, що отся з них всїх найбільше подобаэть ся менї.

Показала на різьбу, яка нагадувала жінку Криси.

— Яку твоя жінка маэ характеристику?

— Дрібна, гнучка як вивірка, сїре, Толстоївське око, енерґічний закрій горішної губи як у збиточника і попеласте волосэ. Любить мужеське товариство, танцї, книжки, писані ясно і щиро і дикий мак. До вареня обіду вистроюэ ся шиковно як на авдіэнцію до мінїстра, при кухни стоїть з коротеньким папіросом в устах, а курить як арештант! Хоруэ на безкровність, але в ліжку не лежала би в день, хоч би її привязав. Маэ нервовий хист до порядку і сопрановий голос в співі і в сварці. Приходжу в ночи домів, вона вкрита капою, на нїй та сама фантастична, остра драперія, що в різьбах Віта Ствоша. Так моя жінка свята.

Альва перебила.

— Дивуэ мене нераз, на що я тобі здала ся?

— Я вже думав над тим... Ти моя слабість... Доповнюэш таэмні недостачі в моїм орґанїзмі. В тобі моя лїрична, хора жадоба.

— А от ся? — спитала Альва, показуючи на присадисту дівчину з сильно розвиненими грудьми.

— Се була би пяна розпуста, але так воно не э. Ділю жіночу породу на три типи: цвіт, музика і груба кість. Перші два типи дуже рідкі, тип "грубої кости" найчисленнїйший і найбільше осоружний. Психольоґія "грубої кости" се той великий кріміналїстичний світ, що закиринив творчість. Тота порода маэ свій питомий сміх. Прочитаю тобі одну картину з моїх споминів. Ось вона:

"Мої нерви, як би позбирав на шпильки. Бокую від людий. Разить моэ ухо їх голос, їх кождий рух. Говорять за багато, голосно, ярко, сміють ся, як би рискалем ожеледу на тротуарі підважував, не витирають ніг... Менї треба спокою. Поїду в рідне село. Тепер зима. Там буде тишина, спокій.

Рух і стукіт колії мучив мене пів дня одним і тим самим підлим тактом. Я бажав, щоби вона вивернула ся враз зі мною. Далі пустив ся я пішки. Місячна ніч. Тихо. Минув білі рівнини під снігом, передо мною гора, за нею ліс, там відітхну. Станув один образ з давнійших літ. Іду з мамою селом, порошить сніжок. Коло Федора Синиці опорошив сніг загороду з частокола і вона виглядала як на німецькім олійнім образі з романтичної доби. Ніжно припорошений снігом частокіл.

Так, але то ще далеко. Я тепер в Гробищах. Се такий яр серед ліса; через него веде моя дорога. Чому люди назвали се місце "Гробищі"?... Я вмучив ся. Багато миль перебув нині. Станув. Місячна ніч, тихо довкола, сніг на земли і пластами на смереках, я тут як серед заклятої, індійської погоди, серед колюмнади з білого мармору під темносинім склепінэм. Ясно, біло, тихо і холодно. Недалеко вже до села.

Нараз передо мною залунав сміх і зашиб ся в сніжних стінах як в грубих подушках. Дівка з парубком вертала з коршми. Був в тім сміху варварський мявкіт самиці і холэрна пристрасть відьми.

Я станув прошиблений. Відітхнув якийсь час серед тишини і смертельно змучений вернув ся з дороги.

IX.

Дістав лист від жінки.

"Дорогий!"

Я заїхала до Мами спокійно і в здоровлю. Левчик дуже пустий, зараз на вступі впав в балїю з милинэм, так що новий убір ні нащо. Мусіла потім перебрати його. Добре, що нічо більше не стало ся йому. На другий день лишила я Левчика під опікою сестри і виїхала з Мамою до купелів. Тут скучно, Від Тебе ніякої вістки нема...

Сеї ночи снив ся мені прикрий сон і я неспокійна за Тебе. Ти артист, маэш свої права, потребуэш студіювати, але вважай, аби не приніс якої хороби, бо се добило би мене до решти.

Цілую Тебе сердечно

Твоя Льота."

Поїхав до жінки і в полудне був на місци.

— Може зладити тобі чаю?

Теща, низенька з білим волосэм в чіпци з чорної коро-ки, перебила:

— Що будеш його тут чаэм гостити! Пішли по вино.

— Чудова з Тебе людина, Мамо! — сказав Криса. — Ти ліпша, ніж не одна рідна мати!

Стара всміхнула ся тим незнаним, забутим вже нині щи-рим сміхом і подала донці свій карман.

— Ой, ти лестуне!

Льота була дуже врадувана.

— Щож там чувати коло тебе, козаченьку? Як проживаэш

— Ладжу новий твір "Зойк в пустині."

— Та-ак!.. А що там товаришки?

— Був оноди з одною в ліску. Лежали ми на беріжку і ро-змовляли, аж тут, чую — шелест — дивлю ся — вивірка! Сіла на пеньку і глядить на нас! Може се ти перекинула ся вивір-кою?

Жінка всміхнула ся, він пригорнув її гнучкий стан щиро як дитину.

— А гідна се товаришка?

Скривив уста.

— Ні, нема в ній нічого творчого. Маэ хрипкий голос в тихій розмові і муркотить як молодий заяць. Раз нагадуэ ме-ні червоне яблоко, порохнаве в середині, иншим разом чорно-го мотиля.

— Де підеш, козаченьку, то підеш, а до мене все вернеш.

Посадив її на коліна.

— Так, Льото! Ти моя одинока, свята, непорочна! Ти прав-дива дружина артиста. У тебе більша душа, ніж тіло. Ти мій біль і моя відрада.

— Налий йому ще вина, — рекла мати.

— Ні, дякую, буде досить!

Задивив ся крізь втворене вікно в старі клені й ясені на кінци парку і показав рукою.

— Дивіть, що там серед темної зелени поважних дерев по-винно ще бути?

Жінки дивили ся в ту сторону, а Криса мовив:

— Там повинні біліти ся стрункі колюмни святині і величавий трикутник атики... Може вийдемо трохи в парк?

— Добре, — відповіли обі женщини.

Криса розглядав ся довкола.

— Сего року спізнила ся весна, сонце ледви в двох останніх тижнях довершило своэї праці, трава і листэ на деревах розвило ся нагло і відси такий смутний настрій скорої зрілости. Дивіть, яка цвинтарна, демонічна весна.

Пішли рівною доріжкою на конець парку. Був тут великий став серед небезпечної трясовини. Криса ляг на беріг, витягнув ся понад глибінь і досягав цвіт льотосу. Жінка прибігла до него з криком і прилягла його ноги.

— Як впадеш в глибін, то й я з тобою.

— Так, Льото...

З великою небезпекою витягнув два льотоси.

В покою вложила їх Льота в умивальницю, але по часї сказала здивована:

— Дивіть, вони зівяли!

Криса повторив зі смутком:

— Так, Льото, льотоси в умивальници гинуть.

Настала пора відїзду. Артист був дуже роздражнений. Пригав до колін матери і сказав:

— Я дуже терплю і не годен молити ся. Помоли ся, Мамо, все до сходу сонця за мене. Упроси найвисші сили, аби дали менї довершити моїх творчих трудів.

Пригорнув головку жінки і цілував в чоло.

— Сім літ ми подружені, а так мало видимо ся як цїсар з цїсаревою. Достоту як у телэґрамі: "Цїсар з цїсаревою стрінув ся в Ішль. Розмова по піврічній розлуці тревала пів години і була дуже сердечна. Відтак цїсар виїхав в Тироль, а цїсарева на Корфу". Га-га! Так воно й у нас! Ти справдїшна жінка артиста!

На її личко упала горяча сльоза.

Махав довго капелюхом з вікна ваґона. Як обі женщини сховали ся за горою, сїв пригноблений в кутї й зітхнув.

X.

"Дорогий!

Дістаю всякі листи, лиш одного не можу знайти, а т
для чого? Чи може мій попередний лист пропав, чи може?
Так дуже бажала я, щоб Ти відізвав ся до мене!

Зле було менї, але вже перейшло. Нинї чую ся майж
цілком добре і не мрію про поворот, лиш навпаки лякаю с
його і не можу про се думати спокійно.

Приэмно менї, що не стрічаю тут знайомих.

Тут правдиво гарні місця. Здаэть ся менї часом, що
сама їх відкрила. Як приїду, то оповім Тобі, що бачила. Нин
сиджу вже годину над морем, думаю о Тобі і про кипарисов
гаї, які Ти так любиш!

В часї цілої моэї подорожі часто бажала я стрінути Теб
і було би менї лїпше.

Недавно снило ся менї, що Ти причалив до мене, блїди
і смутний. Навіть море не тїшило Тебе. Що далї снило ся, н
тямлю.

Природа дійсно найбільший, могучий вплив маэ на ме-
не. Тут почуваю себе найлїпше. Мушу вишукати ще який ти-
хий захист і тодї може прийдуть лїпші думки. Те, що нас най-
більше непокоїть, э в нас, але зі смертю перестаэ і се так при
наджуэ!

Читаю твою книжку "Затьма сонця" і здаэть ся менї,
що з Тобою розмовляю, а часом маю вражінэ, що Тебе виджу!
Хоч оправдую Тебе і розумію — маю жаль до Тебе, що даром
що-дня квапила ся на почту.

Ще, кілька радше кільканацять днїв, а верну. Грозою
проймаэ мене та думка, нинї знаю, що мушу, — остати ся тут,
не спосіб і побут не манить мене тут зовсїм!

Можливо, що моэ сїре житэ перестане бути сїре; се ж
прецї головно від нас залежить!? Чи так?

Не гнївай ся що пишу олївцем і так непорядно; в лїсї
нїчого иншого не можу мати!

Напиши, коли можеш, хоч пару слів! Остаю ся тут до
вівтірка, потім їдемо до Копенгаґи.

Що там з Тобою, чи багато творить ся? І що? Все хочу
знати!

Стискаю сердечно і щиро твою руку —

Твоя Альва."

Криса здвигнув плечима.

— Що се за людина? Що з нею діэть ся?

Цілий світ був для нього чужий.

XI.

В місті був відпуст.

Криса обминав людське муравлинэ і говорив до Ольги.

— Ненавиджу побожних людей. Добрі люде, се лиш анар хісти... Чорна, могуча юрба. Гаки на ґардеробу, невільники строїв. Сатана розбитий на безліч звен. В розпуці, проклонах і шаленім отруйнім сміху гризе доти свої зеліза, доки сонце вигріваэ і плодить його демона в сім пеклї, аж варварські муки, розпуст і дурнота западуть ся в чорну безодню.

Вулицею ступав похорон жовнїра. За домовиною мужик і мужичка похилили голови і вели ся за руки як покривджені діти.

— За житя били його по лици, а тепер роблять параду. За житя міг він віддати в лице, а тепер шанують, чи боять ся його? Для мене не настав ще світ. Я родив ся за скоро тисячу літ.

— Я нераз вже думала над тим, який би то спосіб знайти, щоб в війську не вмирало так багато молодих людей.

— Дуже проста на се рада, — відповів Криса — Нехай посли постарають ся, щоб військовий скарб платив грубе відшкодованэ рідні кождого померщого жовнїра.

Вийшли на гору. Криса показував рукою.

— Дивіть, по тім боці дорога — там товчуть ся вози як в пеклї, кипить, квапить ся житэ. По сім боці цвинтар. Вітер день-у-день несе плач, земля просякла слїзми. Тут пізнають люде, які вони слабі, марні... Нї, людство сильне. Люди знають що як би випололи з поміж себе ненависть, кривду, грабіж і розбій, то побороли би смерть. Вони знають се, але не дорослли до гідности чоловіка і ніколи ним не будуть, бо слабість і підлота так само відвічна і сильна як боротьба здоровля.. Нема людей, каже суспільність. Люде э, лише суспільности нема. Чоловік вміэ лиш зле робити, а те що мудрого сказав, перейшло тортури і коштувало крови і серця. Мудрість, се дим зі

спаленої жертви. Одиниця маэ вартість, о скільки творча.

Лягли в чагарнику і дивили ся на панораму міста в д лині. Криса говорив півголосом.

— Ті скринки з цегли і бляхи, в них людське житэ "Ді віюм потенціэ. Гуманітас фестінат." Місто маэ сотки л за собою... Чуэш той шум і шпит? Житэ кипить довкола. в тілі чути бючки, корчі, дрож, сонність... Так все суміш н впинно цілі епохи. Та дух відчуваэ, що ритм живчиків ст чим раз більше горячковий. "Ділювіюм потенціэ" плодить да цівілізація випереджуэ природу, прискорюэ розвій і живо окіп сипле нові трупи... А земля, стара, божевільна танечниц летить враз з нами в загладу. Хто знаэ, чи не впала та смут думка Шекспірови, коли творив свою Офелію в слюбнім він на голові.. Як розпадуть ся всі престоли і вигине людськи рід, тоді запануэ правда на світі. Ми вийшли з нічого як зеро нескінченого числа зер.

Сходив місяць.

— Світло бере почин з мертвого світа, який колись наст вав, розвивав ся і поволи вимер. Так на спорохнавілих пралі сах, на вигаслих кратерах почало ся світло. З житя, що виме ло на планетах, зродило ся світло, найвисша ідея богів і твор чости ; те світло будить житэ на сусідних планетах. Гармоні у взаїмній залежности і притяганю планет, гармонія в морфо льоґії космічного і ґеольоґічного світа, се не доцільність в при роді, під яку теольоґія підшиваэ премудрість та всемогучіст богів — се остаточний наслідок еволюцій від епох, від тоді коли чоловіка не було ще на землі.

Замовк і глянув на Ольгу.

Лежала боком на траві, підперла голову на обох руках і дивила ся розсїяно перед себе.

— Цікавий я, над чим вона думаэ тепер?

Сіла і курила папіроску. Він приглядав ся їй з боку. В соломянім капелюсї зі спущеними крисами нагадувала пасту- шка, що курить крадки. Замітила, що він слїдуть її й сміяла ся як свячене паця з хріном в зубах.

XII.

Копенгаґа 11. VII. 910.

"Приятелю!

Найприэмнійше лишила я на конець.

Копенгаґа дуже миле місто, а Ґлиптотека то щесь, що переходить всяку сподіванку! Шкода, що так мало часу призначила я на побут в тім місті. Оповім всьо, як ли ше буду на місци. Приїзджаю в неділю вечір, а в понеділок хотіла би, коли можна, видіти ся з Тобою. Буду перед полуднем в своїй "буді". До побачення!

Сердечний привіт

А. С.

На другім боці картки була відбитка різьби Барріас-а "Зима" твір з Ґлиптотеки.

Закутана, молода жінка сидить скулена з заложеними руками, коло босих ніг китиця зівялих цвітів.

Гарна, біла, струнка різьба — символ бездольної Альви.

Не квапно було йому видіти ся з Альвою. Доперва по кількох днях повернув до її "буди" і викликав через возного, а сам чекав в сінях. Вийшла і з великої втіхи мало не кинула ся йому на шию, як би не те, що він стояв спокійно як камінь. Імила його руку, стискала і потрясала сильно, притулила до уст, в її очах світила соняшна радість.

— А, ггарно! Не показав ся так довго! Але добре зробив, що прийшов нині.

Дивив ся на неї з легким усміхом.

— Виглядаэш не зле...

— Та-ак!? А всі кажуть, що я світло виґлядаю.

— Може бути. Так в першій хвили годі осудити... Треба придивити ся ліпше...

Альві перелетіла тінь через душу, але Криса розсміяв ся на голос.

— Розуміэ ся, що виглядаэш знаменито, тільки мені ходить о се, що тут, о —

Дотикав пальцем її груди.

— Психе —

Альва стямила ся.

— Ах, та... Її не так легко вилічити... Зрештою, що моя Психе значить для людий...

— Се вже не твоя річ. Збирай ся і ходи.

— Де вийдемо?

— В парк.

Надумувала ся хвильку, потім сказала.

— Добре. Зачекай, зараз зберу ся.

— Заперла за собою двері, Криса похилив голову, заложив руки на спину, стягнув нервозно лице і ходив по сїнях.

Вийшли на сонце, обминали гамір і прямували бічними вулицями до парку. По дорозї не вязала ся розмова. Він завважим, що нинї не йде з нею як давнїйше під руку, але не міг подати їй рамени. Доперва, коли опинили ся під горою, всунув руку під її рамя. Вийшли коло великого цвітного круга і сїли на свою лавку.

— Як-же жило ся тобі за весь той час? — спитала вона.

Всміхнув ся на силу.

— А, досить цїкаво. Оповім поволи, бо тепер десь попутало ся і не знати, від чого зачати. Але передовсїм жінотї першенство, отже оповідай ти вперед.

— Сим разом я уступлю зі своїх прав і лишаю тобі перше місце. На всякий спосіб ти живеш богатшим світом, нїж я, маэш більше нагоди до вражінь і думок, а я така собі буденна, сїра людина... Щож я тобі цїкавого оповім? От, видала гарні околиці, ґалєрії штук була над морем і то всьо помішало ся менї в якийсь неясний образ, що треба довшого часу, аби перевести всьо подрібно через память і застановити ся, що варто оповідати...

Криса схилив ся на палицю і потупив очи в піску стежки.

— Кажеш, була над морем. Як же воно виглядаэ? Які ворушення будили ся в тобі під його впливом?

— Се не було таке спеціяльне море, яке оглядала я давнїйше. Се був лише морський залив. Нїби то був кавалок моря, безперечно, але.. нїчо зрештою надзвичайного я там не виділа... Багато піску на берегах, корчі, місцями дерева...

— А купала ся в морі?

— Так. Майже два і три рази на день. Тільки не могла довго висидїти в водї, шкодило менї. Найбільше вигрівала ся на

піску...

— Як купала ся і як лежала на піску?

— Чому питаэш? Не розумію...

— Убрана, чи як?

— Ні, як-же убрана, ги-ги! — В сорочці.

— В сорочці!? А чомуж не в сукни, черевиках, капелюсі, рукавичках і з парасолькою!?

— Я не могла би інакше купати ся. Зрештою там був пісок, вправді білий і дуже чистий, але нас було більше. Хоч на впертого можна було і без сорочки. Инші там навіть уладжували ся в той спосіб і я також могла, бо купала ся сама, далеко від гурту і коло мене було більше корчів..

Криса збудив ся і був дуже поважний.

— Скажи-но мені отверто і щиро: любиш ти природу?

— Люблю, навіть дуже, хоч вона часом брутальна...

— Чекай, не в тім річ. А любиш свободу?

— До чого прямуэ се питанэ? Ти нині дуже зденервований.

Присунула ся до нього, взяла його руку між долоні і дивила ся пильно й вірно в него.

— Приключило ся може що лихого у тебе? Но, скажи...

— Ні, зовсім нічого не зайшло, тільки я не годен помістити того в голові, як можна любити природу, стреміти до свободи, нарікати все на буденне ярмо, а виїхати раз в рік на волю—

— І купати ся в сорочці, ги-ги-ги! — докинула Альва. — Ну, от видиш, яке з мене нездарне сотворінэ, правда? Не треба для такої марної одиниці, як я, ніякої свободи ані краси природи, бо я не розумію ся на тім і не вмію нічого вихіснувати як слід.

— З твого поведеня дійсно на се виходить. Ти поїхала там і з чарів природи і світа краси посилаэш мені відбитку "Зими" Баріяса! По щож властиво їздила аж туди!? Та-ж купати ся в сорочці і сидіти на піску можеш онде кільканайцять кроків відси в тім купелевім заведеню, ще ліпше, бо тут є всякі туші і лявнтеніс і чорт зна що! Ти не хочеш розуміти мене! Така дрібниця на око, ціхуэ тебе цілу, твою душу!

— Алеж я розумію се дуже добре!

— Перепрашаю, не розумієш! Тобі лиш здаэть ся так і відси походить твоя вічна духова метушня. Говорю се не лиш для твого здоровля, але в обороні краси.

— Що будемо занимати ся такими дурницями як моэ здоровля. Ліпше говорім про що инше. Я знаю, що роблю зле сама навіть зі собою, алеж щож пораджу, коли не годна інакше...

Криса вдивив ся в свіжі копички сїна недалеко, від яких ішов запах.

— От, видиш ті копички — я би з радої душі викачав ся на них, але в твоїх очах було би се неприличне, дике! Ти розглядала би ся, чи люди не підзирають тебе і не обмовляють, бо людське око, то преці така блаженна інстанція, що видить навіть твою муку, гіркі болї, терпіня і стараэть ся помочи тобі, ха-ха-ха!

Криса гриз нервозно папіроску.

— Говорю се нинї для того, що з життя впав менї під увагу яркий контраст до цілої твоэї натури. В часї твоэї неприсутности мав я нагоду пізнати одну Гуцулку... Не знаю, з котрого боку маю зачати про неї?.. Возьмім пр. таке, що оповіла менї зі свого способу життя. В лїтї наносить води в сад і купаэть ся там та вилежуэ на сонци, гола як ящірка. Нічого в тім особлившого, але се вже ціхуэ людину зовсім відмінного типу, ніж ти. Або пр. таке: По другім разї нашої знайомости, заходить вона в мою робітню, ведемо розмову про всякі справи до пізна, потім вона ночуэ у мене без ніяких короводів, зовсім як товариш мужчина! І се нас нї до чого не обовязуэ! Скажи, чи э в тім що назвичайного, неморального?

Альва слухала тих слів з запертим віддихом, позеленїла спокійно:

— Розумію її, але я не могла би так поступити.

— От, в тім саме чорт, що ти навіть в найдрібнійшій справі не годна зробити так, як би хотіла й як дійсно повинна, лише так як тебе витресували. Ту будеш лютувати, корчити ся під тою тресурою, але на волос не відступиш від неї, бо зараз пекло втворило би ся під тобою. Ти набрешеш собі в своїй анемічній уяві якусь наймарнійшу постанову, пр. виїзд до Бер

ліна і носиш ся з тим але в купіль будеш тягнути також і сорочку, бо вона, ну, бо вона красша і моральнійша, ніж твоэ власне, живе тіло. Се одна з тих незлічимих дрібниць, якими ти спутала себе, в тім фальш і вся треґедія твого життя.

— То інтеліґентна людина, про яку ти згадував?

— Но, так близше не знаю... Студентка...

Альва терла долонею по руці, зиркала з боку лівим оком на Крису, на її лиці замерз потайний, гіркий усміх. Подумала:

"Но, так — тепер розумію"...

Вкучило ся йому. Глянув на годинник і сказав:

— Маю ще навідати ся до одного товариша.

— То ходім, я підведу тебе. Добре?

—Прошу.

Зайшли на четверту вулицю. Коло самої брами Криса завернув і підвів Альву до рога, вона вернула ще раз з ним, він підвів її знов.

— Ти під котре число мав піти? Може вже час, а я спинюю тебе.

— Так вже пора, але я не хочу знов забирати тобі часу.

— Алеж я не маю нині нічого до роботи.

Криса був лихий.

"Вона підглядаэ мене", — подумав. Зрештою було йому байдуже. — "Нині не пригорнув я її, не поцілував за цілий час розлуки, — нехай там. Вона і так того не потребуэ"..

XIII.

Ждав впарку на поперечці, а головною дорогою мала надійти Альва. Сидів на старій прогнилій лавці і міг з-поза корчів видіти на яких сто кроків. Вкучило ся чекати, витягнув з кишені книжку і думав над творчістю Арне Дібфеста, що написав дві новелї і вмер в дванацятім роції на сухоти... А він чекаэ на дівчину... Чи не ліпше, як би вона прийшла в його хату, або він до неї?

Аж тут показала ся Альва! Не видить його лиш іде скоро, вже право него, вітер обвиваэ сукню, з трудом добувають ся стрункі коліна, вона лине похилена вперед, з довгим носом, достоту як слонка, — в Крисї збудила ся приспана, стрілецька

жилка.

— Ох, коби менї тут моя рушничка!

Добув мигом пістоль і вицілив. Здавленим свистом ш
нув стріл серед вітру, Альва помчала далї. Криса оббіг сте
кою і вийшов на дорогу.

— Я спізнила ся може?

— Нї, сим разом я!

— Та-ак!? О, то зле!

Довгий час не вязала ся розмова, врештї Альва жалу
ла, що розминула ся зі своїм званэм. Мала одиноку охоту,
ти на медицину, але обставини зложили ся так, що вона не м
гла. І тепер ще мріэ про той стан і видить в нїм своэ одино
утрачене щастэ.

— Чи ходить тобі о становище, хлїб, чи о науку? — сп
тав нетерпеливо.

— Прецї становиска не здобуваэ ся без працї.

— Отже кажи, що подобало ся тобі становиско лікаря,
кий що дня маэ до діла з ранами і перевязками. Що до наук
то не лише медицини, але всього нинї вільно вчити ся.

Стиснула його нервозно студеною як лїд рукою.

— Нї, ти мене зовсїм не розумієш, ги-ги-ги!.. Я хотїла
краяти трупи.... Заходжу нераз з одною приятелькою на пр
секторію, сную ся по всіх закамарках, куди навіть професор
не заглядають і придивляю ся всяким небіщикам.

Криса пересунув уважно рукою по плечах дівчини.

Рисувала парасолькою по піску, глянула з боку по-пр
себе і закинула сукню на колїна.

— Що стало ся? — спитав Криса.

— Десь на цвях.... або може міль...

— Нї, се від кульки...

Глянула здивована на него.

— Щож в тім надзвичайного, — сказав спокійно, — мож
і тебе хотів хтось взяти під лянцет, аби відкрити тайну..

XIV.

Вертав з-полудня домів, назустріч в сїнях надійшла Ол
га.

— Я була у вас і лишила картку, щоби ви зараз прийшли до мене, бо зі мною дуже зле.

Ввів її в робітню, Ольга сіла і попрохала склянку води.

— Щож стало ся?

— Мій наречений смертельно хорий.

Криса дивив ся їй в очи, вона сиділа студена і як би здержувала сміх та силувала ся укрити остатну брехню.

— Відки ви довідали ся, що він хорий?

— Дістала телеґраму.

Деж вона?

— Лишила дома.

Криса ходив по хаті і тер чоло, врешті станув напроти Ольги, дивив ся їй остро в лице і говорив, а в дусі поборював сумнїв.

— Тут нема що гаїти час. Моя рада така: Їдьте зараз до него. Як не маєте гроший, то позичу вам.

— Я не можу їхати, бо він того не бажає.

Криса видивив ся.

— Як то не бажає?

— Я мала виїхати відси раз на все до него, — ми так умовили ся перед кількома місяцями, — тим часом він пише тепер, що лишив ся без місця, в крайній нуждї і щоби я не приїздила, бо буду лише завадою для него.

— Падлюка ваш наречений! — крикнув Криса і вгатив кулаком в стіл, аж Ольга підскочила.

Визвірила ся, він схопив її за руку, сказав два слова і спитав:

Упала як підкошена і простогнувала слова мертвим голосом як з під води:

— Так, я — ратуйте мене — до смерти буду вам вдячна — до смерти не спроневірю ся вам.

Відітхнув і ходив по хаті як звір по клїтцї.

— Ге, герой з під кінського копита! Дайте тут той лист; я поїду до вашого нареченого і зітру йому кости на муку.

— Не маю при собі, зімняла дома і кинула за ліжко.

Криса стямив ся і станув.

— Але не розумію одної річи: ви зачали за телеґраму, а

тут говорите про якийсь лист?

— Телэґраму дістала я вчера від його товариша, а ни лист від него самого.

Криса так був прибитий, що не полапав ся на брехні.

— Позвольте менї папіроску.

Поклав тютюн на столї.

— Сядь коло мене.

Сів, вона обіймила його і вцїлувала ся зимними устам як роздавлена сливка. Відвернув лице і здержував ся, аби н порскнути сміхом.

Вмить став поважний і відсунув ся від неї.

— Обійми мене трохи, я нинї дуже бідна.

Пригорнув її і гладив по голові.

Змінила голос і зачала шепелявіти як дитина. У инши дївчат, в деяку хвилю виходить се зовсїм природно, в Ольг разило штучністю, але Криса мовчав і слухав.

— Знаэс, Юрасю, в взе стільки витерпіла від людей... віддаю ся їм цїлою душею, цїлим серцем, а вони ніколи не ро зуміють мене, лисе кривдять.

— Зірви з людьми, будь сама!

— Ще в часї розрухів посвятила ся я для партії, перехо вувала у себе брошурки, гроші, товаришів, за якими стежил жандармерія, а потім при процесї свинота зложила всю вин на мене.

— Покинь всїх товаришів на світї, будь сама відшукай се бе!

— Але я мовчала як гріб, вини не могли менї доказати мусїли випустити з тюрми... Потім жерли мене дома так, що я не могла видержати і поїхала вчити ся на власний кошт. На-чальник партії, д-р. Цедергольц, вистарав для мене посаду в "Народнім Двигари".

XV.

"Дорогий Приятелю!

Перед хвилею стояла я і дивила ся на Тебе, як перей-шов коло тої, для якої Ти не байдужий!

Та стало ся се не случайно, — я нарочно станула на бо-ці, се вправдї по дурному, але хотїла, аби Ти прочув, що я

так близько коло Тебе. Спостерегла Тебе цілком нечайно і як все в таких случаях роблю, подала ся взад, але не відійшла, ждала, але Ти не звернув голови в мій бік. — Пішла я в парк і тут на лавці, де ми звичайно сиділи, пишу тих кілька марних слів до Тебе. Не хочу Тебе спонукати, аби Ти відізвав ся до мене, або прийшов, ні, на правду що ні до чого Тебе не взиваю, добре мені в тій самоті, бою ся навіть нашої стрічі, чую аж над то добре, що ніколи вже по правді і щиро не поговоримо зі собою. Хотіла я дати Тобі образ того, що чую і що передумала від наших останніх сходин, але бою ся, що се вийде досить деревляне — знаэш преці, що ніколи не потрафлю висловити ся добре, але що мені дуже смутно, як ще ніколи не було, се факт.

Все тепер Тебе маю на думці, веду боротьбу зі собою, то обвиняю Тебе, то знов бороню. Маю якийсь жаль, але до кого? Признаю ся Тобі, що до себе найбільший, але проти своэї вдачі нічого не можу зробити, я цілком безсильна, борю ся зі собою, але вкінци піддаю ся, "паль зрештов шесць!"

По написаню того всього, застановлюю ся, чи Тобі сей лист вислати, знаю, що не любиш такої шкрабанини і в додатку без змісту. На лавці тяжко мені ліпше написати, а таку відчувала я потребу побалакати з Тобою і признати ся, що дуже, дуже втішила ся, коли побачила Тебе і що в першій хвилї хотіла укрити ту радість і для того сховала ся в вуличку. Хотіла сказати Тобі, що хоч навіть не хочу, то все о Тобі думати мушу і що по правдї бажаю собі, аби Ти не старав ся зійти зі мною. Мрію і вірю, що останеш для мене все такий, який був колись; бувають хвилї в яких лише такого Тебе виджу і всміхаю ся тоді... Люблю, коли нічого не маю Тобі закинути! Не можу вже більше писати, сподіваю ся, що заки сей лист вишлю, може ще щось допишу.

Постановила сей лист без прочитаня вислати, бо могла би стрінути його та сама доля, яка инші стрічаэ. Будь здоров Коханий, згадай часом і за мене, але не дуже критично — не хочу так марно виглядати.

Сердечно Тебе здоровлю, а як коли щось дуже милого стріне Тебе в житю, то пригадай собі, що э одна, яка бажаэ

тішити ся з Тобою разом!

Бувай здоров! Сердечно стискаю Твої руки

29. III. 1911.

Твоя Альва."

XVI.

По кількох днях перевіз Ольгу зі шпиталю до її поко бо там було їй дуже зле і скучно. По тижни прийшла до зд ровля, встала з ліжка і була вільна від смертельного клопот як би на ново родила ся на світ. За весь той час пильнував Криса як ростину з рідних сторін. Приносив цвіти, книжки, в но, ліки — всьо, чого забажала.

Прийшла до нього вечером, кинула ся на шию і зачал цілувати і дякувати.

— Я сповнив лиш звичайний, товариський обовязок. Не хай се не обовязу тебе ні до чого. В другій кімнаті самовар прошу зладити чай.

Вичитував записки десятилітнього хлопчини.

"Кінець світа настаэ в міру, як сонце тратить свою силу аж врешті перестане світити на землю. Як би кожда комаха птах від початку світа лишили нитку свого лету в воздусі, т нині була би над нами така сіть, що день був би сірий з по-з неї як тепер. Як колись запануэ темрява на землі, то —"..

Дзенькнула розбита склянка, Криса заглянув до Ольги. Обмазала ся вуглем по лікті, порозливала воду, попекла паль ці, сліпала над чайником, робота йшла незручно, капарно.

— Я не сотворена до господарки, — замітила з усміхом.

— Цікавий я, до чого ти сотворена?

— До любови...

— Та-ак? Побачимо.

В уяві станула Льота. Та дрібна, непосидюща людина, як живе срібло. Всьо горить, росте, творить ся в її руках. За кілька хвиль з нічого зробить обід, вечерю, що забажаэш. Гля нув перед себе, долівки в комнатах світять ся, курки, котелек, самовар, начинэ, клямки — всьо світить ся як золото. Пішо до шафи по сервети, тут всьо сніжної білости, поскладане з мистецьким змислом. Навіть його стара сорочка могла піти на виставу цированого біля. Всюди рука Льоти.

Підіймила верхи рамен в гору як дитина і впала на ньо

го обіймами.

Ольга сиділа на софі і приглядала ся, як Криса витирав склянки, розкладав на тарілках овочі і наливав вино.

— Люблю дивити ся, як ти господариш.

Криса сів коло неї.

— Дуже попарила лапки?

— Ду-зе... Я маю дуже ніжне тіло. Все мрію про рожеву, шовкову сорочку. Я вже раз мала таку. Вона дуже мягенько обтулювала моэ тіло.

Криса глянув в бік і збентежив ся.

В куті між печию й його столиком стояв довгий держак, на нім привязане помело.

Дивно стало йому, що не завважив сього доси. Хто се тут поставив? Левчик? — не Левчик, Льота? — не Льота.

Як би невідома рука лишила символ.

Ольга не виділа нічого, лиш оповідала.

— Приходжу нині до хати і застаю величаву китицю цвітів, а кухарка каже, що се приніс якийсь грубий, кривий пан, що дуже сопів і стогнав на сходах. Я догадала ся зараз, що то був голова партії, д-р. Цедергольц. Вся молодіж дивить ся в нього як в Бога, а він собі така свинота! Як приїхала я тут з листом від партії, приймив він мене дуже ласкаво і віддав окремий покій. Я була у нього чотири доби і потім мусіла втечи. Страшенно мучив мене! Хотів конче, щоби я віддала ся йому. Мав окремі промови до мене, а вів бесіду дійсно так, що в деяких хвилях просто маґнетизував мене. Велику силу слова маэ той чоловік! Говорив про свободу духа, еманципацію жінок, естетику житя і раз була вже така хвиля, що я заслухала ся і стратила всю силу, як очарована, а він, хоч спаралїжований на один бік, — одна нога у нього цілком слута, — зайшов мене з заду так зручно, що я не спостерегла ся й обіймив мене в половину враз з фотелем як полоз. А в руках він сильний! — На мене вдарив студений піт, але в ту мить останнім тривком волї висіпнула ся я з його обіймів.

Криса скубав борідку, око палало, блукав в далекім світі, обличэ — вірний портрет Тасса.

— Може вийдемо? — спитав.

— Добре, ходім до мене, — відповіла вона.

Вулицею мовчали. В своїй хаті кинула ся Ольга знов му на шию і зачала плакати.

— Чому ти мене так не любиш як я тебе? Я ще ніколи кого так не любила... Жити не можу без тебе.

Служниця внесла лямпу, обоэ посідали. Ольга впала веселій настрій.

— Знаэш, привели тут до мене одного, дуже інтеліґент го товариша, студента фільософії, який специялізуэ ся в пси льоґії. Читав мені з руки і знаменито відгадав мою вдачу і рактер. Лишив мені навіть книжку "Ворожба з руки".

Криса всміхнув ся непомітно.

"Зачинаэ читати з долоні, а скінчить на чім иншім" — подумав.

— Називаэть ся Патлатий, знаэ твої праці і конче хоче знати тебе.

Криса обрушив ся.

— Чи я на показ!?

Ольга збила ся з толку, але прибрала вимушений усмі

— Овва, зарозумілість промовляэ з тебе, товаришу... Тр ба бути трохи скромним.

— Алеж дайте мені спокій з тими всіми товаришами, що хотять пізнавати мене! Я вже маю їх досить!

Встав і взяв капелюх.

Ольга перекинула ся в инший настрій. Схопила ся й о- біймила його за шию.

— Дуже перепрашаю. Я не хотіла вразити тебе.

— А я тебе прошу: дай мені спокій з всякими новими зна йомствами. Я не потребую їх! Розуміэш?

Вона зачала просити.

— Лиши ся ще кілька хвиль! Я ні за що в світі не пущу тебе! Побудь ще трохи, мені страшно самій.

— Мушу йти — жінка хора, хочу написати лист до неї.

Ольга опустила руки і повела ся як підвіяна на крісло.

— Можеш іти, я тебе зовсім не задержую.

Опановував розстрій і говорив спокійним, сухим голо- сом.

— Не люблю таких товаришів, що не шанують моїх людських обовязків..

На лици Ольги виступила краска горячки, вона покрутила головою, дивила ся в бік і сказала:

— Ох, коли-б ти знав, Юро, як мене болючо кривдиш!

Криса видивив ся на неї.

— Я-я тебе кривджу!?

Вона потакувала рішучо.

— Так, дуже мене кривдиш. Ти сам може навіть не відчуваэш, як нераз одним словом завдаэш мені рану, як затроэним ножем. Уперед не звертала я на се уваги, але відколи чим раз більше віддала ся тобі, то замітила, що ти як би напосів ся ранити мене, що раз гірше, просто як би мав приэмність в такім поведенню зі мною. Нераз не можу собі вияснити, чи робиш се свідомо, чи несвідомо...

— Я не розумію, о що тобі ходить. Скажи ясно... Се виглядаэ на дивацтво, хорі нерви...

Вона говорила здержано.

— Дійсно, ти мене так нераз не розумієш і так вбиваэш в мені всьо найсвятійше, що я маю охоту вибити тебе або випросити за двері.

Криса встав.

— Скажи отверто, о що тобі ходить і дай мені спокій!

— Я можу вас, пане Криса, в кождій хвилї звільнити від себе — прошу — як вам не подобаэть ся — можете вийти.

Був прибитий над міру.

— Ви не маэте ніякого права анї зобовязувати, анї звільняти мене — розуміэте? — Належу до вільних людей і ненавиджу всякої залежности.

— Перепрашаю, ви більше невільні, ніж я, ніж хто небудь инший! Вам навіть не снить ся, який з вас великий невільник!

— Я сповнюю свої обовязки, затикаю людям пащі, аби не дзявкали на мене, а роблю се лиш для своэї духової свободи...

— Так, але забуваэте про важнійші, висші обовязки супроти ліпших одиниць, які віддали ся вам душею і тілом.

Криса повидів, що не дійде з нею до ладу.

— Вертаю до річи. Скажіть мені, коли і чим я вас скрив-

див; на сім залежить менї.

Не хотіла виявити ся. Він впав на здогад. Вдивив ся
неї з диким усміхом і цїдив спокійно:

— Разить вас може, що я деколи згадую за свою жінку?.

Ольга давила лютість і говорила сухо:

— Я просила би вас дуже, товаришу, щоби ви в моїй пр
сутности нїколи анї словом не згадували про трету людину. С
просто виводить мене з рівноваги. Я вперед розуміла вас і ті
зглядї й оправдувала, але тепер — назвіть се як хочете, може
бути, що в тім моя слабість, та як би воно й не було — ви з
огляду на мої почуваня до вас — ніколи не згадуйте про тре-
тю особу, бо се вбиваэ мене й я мусіла би зірвати з вами і ск
зати просто: Ідіть собі до чорта, я обійду ся без вас! Боліло
би се мене дуже, але вже більше не мучила би ся, як доси.

В Крисї перемогла ся туча — він з поета перекинув ся в
холодного природника. Поправив рішучим рухом крісло під
собою і питав спокійно, сверлуючи її очима.

— Перепшаю вас — ви знаэте мою жінку?

Ольга відповіла нервозно:

— Я її зовсім не знаю і не бажаю знати...

"Ага, — подумав Криса, — негідниця нїколи не стерпеть
вірної жінки!"

По хвили додав:

— А чи знаэте ви, що то всьо, за що ви менї вдячні — по-
ходить в першій лінії від моэї жінки, хоч вона навіть не знаэ
вас?... Зрештою, говорім як далекі люди: чим моя жінка, як
дружина артиста, може заваджати менї в приязни з гідними
людьми?

— Прошу вас, товаришу, менї зовсім не хочеть ся входи
ти в ту справу і більше не бажаю розмови на ту тему.

Заткала уха.

Криса встав і вийшов.

XVII.

З її лиця щезла краска, очи як темнї діри в масцї.

Пішла до столика, вийняла з футералу лискучий, ос-
трий ніж, взяла ліскову паличку, сїла на софі і стругала. Білі
тріски відлїтали на підлогу, Ольга стругала завзято, на її ли-

ци замерз усміх полового подражненя. Вирізувала на паличці карби, зістругувала їх, паличка ставала менша, врешті остав з неї лиш патичок. Ольга покришила його в поперек на дрібні куснички, змела долонею на землю і відложила ніж. Встала, скинула прожохом суконку та сорочку і ходила гола по покою. Станула перед зеркалом, гладила ся по бедрах, потім лягла на зелений, стрижений килим і качала ся як пантера, аж сон зломив її.

Снить ся їй, що в кімнату війшов невідомий, дужий хлопець, всміхаэ ся і бэ її в лице, вона паде на коліна, обіймаэ його з усеї сили за бедра, він обгортаэ її своэю пелэриною, бере острий лискучий ніж і водить вістрэм в подовжних лініях по її стегнах і на переді в горі по ногах. За кождим почерком ножа просякаэ кров на верх як червона гарасівка, Ольга витягаэ ся і лебенить в захваті полової роскоші.

Збудила ся, встала і писала лист до Патлатого.

"Мій!

Ще так раненько, а я вже не сплю. Ще сонічко дрімаэ в обіймах иншого світа, а я тужу за Тобою. Тужу так, як тужать десь тепер сонні ще, навіяні млою листочки на деревах, і як вони на привіт перших промінів замиготять всіми красками, так і моя душа здрігнула б ся тепер від Твойого цілунку...

Ох, як дуже тужила я цілу ніч і тепер тужу за Тобою!

Я так хотіла пригорнути ся до Твойого серця і вслухати ся в нескінчену пісню краси, в ніжні, вічні акорди, які переливають ся з Твоэї душі в мою.

Ох, як дуже тужила я цілу ніч і тепер тужу за Тобою!

Прийди, пригорни Твою Олю до своэї груди, оплети мене своїми могучими раменами, нехай потону в Нірвані. Прийди, я витягаю до Тебе свої обійми, мої уста, я ціла тужу страшно за Твоїми цілунками і хочу зівянути в Твоїх обіймах.

Твої цілунки будять райську дрож в моїм тілі, запалюють іскорки, викликують пахучі цвітки в моїй крови. Ти раз цілуэш як огонь, часом як вихор, деколи болючо як вістрэ меча, то знов як легіт в горячу, літню днину.

Прийди, я жду!.."

XVIII.

Рано вибрав ся Криса за місто в лісок, куди виходи звичайно. Був вже в половинї дороги, як увидів перед собою Ольгу з Патлатим під руку. Довгий, похилений вперед ішов великим кроком, вона телепала ся на його лікти як вузлик. Червневе сонце пригрівало, пара тих людей потягнула ся в лїсові корчі.

Криса вернув ся в місто.

В кілька днів стрітив Ольгу на вулици. Ішла згорблена, витовчена, соломяний капелюх запав майже на носик. Робила заміти Крисї, що обіцяв їй справити "Прімус" і доси сего не зробив. Криса затаїв своэ счудованэ, бо нїколи про такі річи не думав і не обіцював її. Далї сказала, що дуже хора на жолудок і закидувала йому невірність і недостачу товариского змислу в тім, що не відвідуэ її. Вимовляв ся, що маэ тепер богато праці. Просила, щоби підвів її під браму. Сказав, що не маэ часу. Пустив її саму в скісну вулицю і дивив ся в її постать з боку. Оглянула ся і пішла поволи з усміхом. Той усміх нагадував череп з вищиреними зубами, а її прижмурені очи з під капелюха виглядали по китайськи.

В кілька днів потім зайшов Криса до Ольги. Патлатий спровадив ся з валїзою та книжками й осів у неї. В кутї стояла насїдкова ванна з водою. Ольга причакла, прижмурювала очи, парила пальцї окропом і ладила чай на підлозї, Патлатий стояв похилений коло неї, руки звисали як билені від ціпа. Казала йому засвітити сїрник, він загріб пальцями чуприну на голові, розглядав ся по хатї і подав їй ложочку. Потім вклякнув на одно колїно і помпував воздух в машинку.

— Я вже маю "прімус" — сказала Ольга, підлещуючи ся до Криси, — Івас справив менї, — а ви купіть менї матерац, бо сплю на голім ліжку, а то так твердо!

— Певна річ, — відповів Криса.

Патлатий ходив по хатї без цїли як ледащий ґазда по обійстю. Криса звернув ся до него з притаэним усміхом.

— Пильнуйте, товаришу, Ольгу, бо я тепер не маю часу. Пособляйте їй, бо жалуэ ся, що твердо... Буду Вам дуже вдяч

ний...

Патлатий дивив ся на него скрито і недовірчиво з підлоба синими, понурими очима.

— Се якийсь маняк, — подумав Криса.

Був вдоволений, що Ольга, як людина без волї, без охоти до науки і працї, без змислу до самостійности, без почутя жіночої незалежної гідности, поверховна, брехлива, з непоборимим половим гоном, так скоро покинула товариські зносини з артистом і під покришкою революційних ідей, еманципациї та любови до природи перейшла як самиця, як приватна власність в руки молодого нездари. Патлатий був на І-ім роцї фільософії, дістав як раз тепер спадок, справив пів копи природничих книжок, але на разї студіював практично. Ставляв у перше самостійні кроки в світї і та на пів свідома свобода подобала ся молодому чоловікови. Мав гроші і тут в сам час зявила ся перед ним "чари вільної любови" в особі такої проворної людини як Ольга. Він лише недовіряв Крисї і бояв ся, щоби той "не видер йому щастя", яке по його думцї впало з благодатних [illegible] таємної судьби. Міщанська рідня вивідала, як і з ким урядив собі Івась першу мандрівку в світ і зачала ворохобити ся, взивати до відвороту, але се його не рушило. Йому не давала спокою лише одна заздрість. Ольга кляла ся перед ним, що Крису нїколи не любила і не любить, але коли Патлатий слухав сего як камінний стовп, вона не виділа иншої ради для себе і написала отсей лист:

"Дорогий Товаришу!

Не дивуйте ся цьому листу, я мушу його написати ради містерії правди і ради свойого спокою.

Прошу Вас щиро на отсих стрічках увільнити мене від всяких приречень і обітниць, даних Вам — я Вас вже давно звільнила з цього, це могли Ви вичути з мойого обходженя з Вами.

Я вже в душі давно звільнила себе, а то ради ідеалу, який тепер ношу в своїй душі, але це не вистарчаэ для мойого спокою.

Ви знаэте мене, що я рівночасно не можу служити двом богам, а Ви нїколи не зможете дати менї такої любови і вдові

ля, яке дасть менї Івась — Ви це самі бачите!"

Криса подумав:

— Правда, небого, я не стадник, а в тебе за широка вдача

Читав далї:

"Щоб Ви навіть мали найліпшу охоту, то віднос ни соціяльоґічні не позволять Вам на це — Ви маэте жі ку, а це не можна апсолютно усунути ради мене, а цьому не можу вимагати також". —

— Дивна річ, що я сего доси не замітив, — подумав Кр сг, — та людина навіть рідної мови не знаэ, простих засад гр матики не вміэ, листу написати не годна... Зрештою, при чі тут моя жінка, що винна тій людинї моя жінка!? Чи вона втр чуэ ся коли в мої справи і боронить менї жити з гідними люд ми!? Бідна Льота. Мушу їй оповісти ту смішну історію.

"Простіть менї, як я зробила Вам коли що болю чого — ворогом Вашим я ніколи не буду — в душах на ших э багато рідних струн." —

— Які!? — спитав Криса, аж гомін роздав ся.

"Спроневіритись своїм ідеалам, я ніколи не буду могла — Ви знаэте, що моя душа за чиста, щоб я могла зробити що брудного — Ви се знаэте, тому будьте спо кійні о мене.

Бажаю Вам як найгарнійшого поводженя на ни ві творчости, най ця чудова богиня не увільняэ Вас ні коли з своїх божеських обіймів, най у Вашій душі від ї дотику запануэ спокій, любий спокій, такий, який лише щось святого, божеського може дати."

Криса був скажений.

"Творіть, творіть багато, а це буде найгарнійшою за платою за мою колишню велику любов для Вас. Тепер її вже нема, а цьому винен ніхто другий, лише Ви самі.. Не поняли Ви мене, а також моэї любови.

Але я Вам це вже давно простила, видно, що так мусіло бути, як э."

Криса числив на пальцях час, від якого пізнав ся з Оль гою.

— Пять місяців тревала та велика любов — коротше, ніж

речинець векcля!

"Тут на отсих стрічках складаю Вам свій послідний поцілуй, а з ним всякі мої обіцянки і приреченя...

А з цим чую, що в моїй душі робить ся ясно і погідно — вичуваю, що по страшній бурі і непокою настануть чудово спокійні днї, — а я цього так ждала і так жду, жду. —

Шаную Вас.

Ольга."

Криса взяв сей лист під холодний дослїд.

Сухе, убоге темно з повторюванэм: це, цього, цьому, як дзенькіт ланцюга в колїсници, повело його слух на відомий спосіб говору.

— Ага, "це" Патлатий так зацоркав їй голову "містеріями правди ради соціяльоґічних апсолютно відносин"!..

"Містерія правди" — цікавий фільософічний кальош! Моя фантазія не сотворила би щось такого. Добре, що не писав до неї ніяких листів, а то вона живила би моїми думками ще кілька любасів! Женщина, як малпа, переймаэ індівідуальні ціхи одного чоловіка і частуэ відтак тим добром инших.

Далї стоїть в листї про ідеали і чистоту душі — вічні терміни з коломийських ярмарків на жінки і худобу... Які се ідеали, того вона близше не вияснюэ, бо з робітницьких калэндарів та катехізмів мало їй лишило ся в голові, а підчас моїх розмов мріла вона про орґії Месалїни. Тепер позліткою латаэ діри в стінї... Що до обіцянок і приречень, то я ніколи не брав їх поважно, бо як психольоґ пізнав від разу, що вона не додержить їх ніколи, отже й не маю з чого звільняти її тепер!

Криса перейшов до останнїх стрічок, в яких Ольга з сантіментом інститутки розписуэ ся про свою рожеву будучину. Досвідний скептик знав Ольгу на скрізь, видів як на долони той її недалекий рай і всміхнув ся гірко.

Силою маґічної волї привів її перед себе. Станула живцем перед ним. Головка з волосэм причесаним на уха в видї серця і жолуди, нагадувала головку вужа. Короткий, грубий носик, всміхала ся по дітвацьки, плямкала устами, мелькала

язиком...

Ішла до него гола, ширша в плечах, ніж в бедрах, з ма-
скою усміхненого черепа на лици, з кровопийними устами, ро-
хилювала рамена як вампир крила й обіймала ними весь св
як жрекиня полового розпусту. Перед світлом жмурила очи
хмарила чоло — в ночи виділа обіймати і конала в роскоші
лебединим нимранэм насолоди, схожим до голосу крілика
кітки. Западала в роскішну мертвоту і будила ся знов до нов
го насильства.

Криса підіймив голову, Ольга щезла.

Перейшов ся по робітни і зібрав всї замітки в отсей в
слід:

— Я виратував людину, а вона менї за те даэ отсю відпр
ву і дотикаэ жінку. По-за тим, мимо невеличкої проворности
се доволї обмежена душа.

Сховав лист як новий досвід.

XIX.

Другого дня стрітив ся на коридорі біблїотеки з Оль
гою, вона станула, дивила ся на него, чекала, — він перейшов
студений як скеля.

— Сучка, — подумав. — Привикла до скавулїня відкин
них коханків і чекаэ, щоби я задля неї убив, чи покинув жін
ку!

В кілька днів пізнїйше навідала ся товаришка до него
сказала, що Ольга віддаэ позичені книжки і дякуэ дуже. Спи
тала, чи маэ що переказати до неї, він закурив папіроску і ска
зав:

— Від кількох літ скаржать ся люде, що тютюн гнилий
сплїснїлий; вгадайте, хто тут злодій?...

Вона видивила ся, а він відповів:

— Видите, а одиници не вільно обікрасти скарбу...

На другий день прийшла инша товаришка і сказала, що
Ольга виходить за Патлатого і виїздить з ним на берлїнський
унїверситет.

— Котра Ольга? — спитав Криса, думаючи про що инше.

В якімсь часї потім дістала перша товаришка картку

Берліна, підписану: "Ольга Калинюк-Патлата," а друга розтрубила всім "в тайні", що Ольга живе "на віру" з любасом.

Потім була в "Дас інтересанте Блят" фотографія дівчат, які стояли за манекенів в стилїзованих строях до відчиту французького кравця в Віднї. Знайомі пізнавали між живими ляльками Ольгу. Патлатий вичерпав ся фізично в дуже короткім часі, занепав на мізкову хоробу і ратував останки сил утечою від Ольги. Вона вернула до родичів на село, вичитувала анонси і писала листи до панів, які потребують товаришки для хорих жінок. Тепер підписувала ся "Ольга Калинюківна."

В сільськім лїнивстві поповнила вона в ту пору фейлэтон до Патлатого п. н. "Розбита душа."

— Розбита — — — подумав Криса.

Було там більше-менше так:

"На дворі було дійсно чудово...

Ти називаэш мене вандалом краси і етики по тій причині, що вже стільки разів любила ся. І щож се шкодить, коли я тепер люблю Тебе так, як ще ніколи нікого не любила, отже моя любов до Тебе э перша, непорочна і найбільша... Але Ти старай ся лиш повернути до здоровля і зайди коли вечером до мене, а я вже Тобі всьо виясню і буде добре."

Криса читав се і хлипотїв ся як чорт.

За весь час не показував ся до Альви.

— Всї вони не сотворені на товаришок для поетів. Альва так само поступить зі мною, тільки треба піддати їй взорець. Звичайна людина лише до якоїсь границї може нам товаришити, а далї лякаэ ся терпіти з нами і завертаэ взад. Найвисша пора, щоби я знов остав сам і не був нікому нї за що вдячний. Хто любить свою науку і штуку, може цїлком обійти ся без таких товаришок як Ольга й Альва. Спробуймо. Лїпше буде, коли покінчимо скорше.

Навідав ся до Альви й оповів їй коротко історію з Ольгою.

— Добре тобі так! Тішу ся з того! — сказала затираючи долонї.

— Що значить добре? Преці я до тої людини не мав ніяких обовязків! Хиба не розумієш, в чім річ?

— Ні, я розумію, лише так мимо волї сказала. Перепрашаю дуже; я не хотіла вразити тебе. Се дійсно дикий, нелюдяний поступок з її боку.

Криса вияснював справу, Альва взяла його палицю, втикала глибоко в землю і слухала уважно. Він повидїв ту її нерву роботу.

— Знаєш, — сказала вона нагло, витягаючи палицю з землї, — менї жаль тебе трохи, але маю також велику охоту, вибити отсею палицею. Лише в тім нещастє, що не здобула би ся на се, а коли-б навіть відважила ся, то потім ще більше було би менї жаль тебе. Маю нераз страшенну жажду вибити тебе, вибити-вибити, так, добре, аби аж болїло, а потім вже не знаю, що сама би почала... Я часом, коли дуже лиха на кого і не можу на нім пімстити ся, то плачу зі злости, але так, аби ніхто не видїв. Страшно з мене недобре сотворінє, правда?.. Але пожди...

Альва подумала над тим, як він її довгими часами не відвідував і блиснула усміхом так живо, що Криса навіть не замітив сего.

Зачала оповідати про чоловіка, який заходив до них перед кількома лїтами.

— Се був також якийсь артист. Вбивав в стіл шпильки, клав на них капелюх і бубнив на нім всякі танцї.

Криса глянув незначно на неї й аналїзував її холодно.

"Що вона плете, що з нею дїє ся, що се за людина. Коби хоч стільки дотепу у неї, щоби докучити менї, вколоти! Вона несвоя, розсїяна... Треба щось радити"...

По хвилї мовчанки скочила на иншу тему.

— Той Шляйхер — я вже згадувала тобї за него... Він резервовий ляйтнант.... але поминувши се — він собі нїчого — добре має серце... Не говорю з якогось иншого становища, бо його близше не знаю, лише о скільки завважила..

Криса лежав на березї, дивив ся на зелену, соняшну до

лину і мовив:

— Від довшогго часу непокоїть мене одна думка, а хочу бути на ясній дорозї. Неволю тебе все лиш оповіданями про свої духові справи, про свою творчість, працю, клопоти і журбу, а не знаю, о скілько се і взагалї я цїлий представляю для тебе яку стійність. Чи мої справи дійсно цїкаві для тебе, чи займають тебе, чи нудять, сего я зовсім не знаю...

— Чому ти се кажеш? — спитала Альва.

— Бо менї видить ся в останнїх часах, що ти поневільно стала ся жертвою мого індівідуалїзму, а з того тобі в додатку нїякого пожитку... Тим більше, що я хоч би й рад тобі в дечім помочи, так взагалї мало знаю твої справи, бо ти скриваэш ся, а може не маэш довіря до мене... Я не годен нїколи нїчого добути з тебе, отже приневолений розводити ся над своїм світом.

Альва мовила здержано.

— Як би я мала тобі щось важнїйшого сказати, то може сказала би, а що не маю, то краще менї слухати тебе. Зрештою, з чого ти можеш догадувати ся, що твої думки, спостереженя і взагалї всьо, що оповідаэш — не цїкавить мене? Може се як раз для мене всім, може я нїчого кращого в житю не мала і не маю?...

Присунула ся і пригорнула його голову до груди.

— Я лише не вмію виповісти ся. Нераз думаю навіть не зле і відчуваю, але як лише зачну добирати до того слова, так всьо менї помішаэ ся як горох з капустою.. І коли-б я не мала приэмности в сходинах і розмовах з тобою, то будь певний, що не видїв би мене нїколи. Тимчасом то всьо, що ти сказав, відносила я нераз до себе...

XX.

На дворі ясний день, в робітни прислонені вікна. Криса пригортав Альву. Блїденьке личко, оксамітні рамена і шия упоювали його. Задавлював її в обіймах. Дивував ся, що тих ніжних, прегарних лїній не догадував ся навіть у неї нїколи. Аж тепер, коли роздягнув її, лежала біля нього омліла з прижкненими віями як скарб краси, як живий, сердечний твір його

душі. Окружив її раменами легенько, щиро і вдивляв ся в не
як в цвіт льотоса. В духовій мандрівці, в тузі за красою, ви
тав з захватом отсю творчу хвилю. Притулив уста до чола Ал
ви і шептав:

— Ти не розчарувала мене...

Заплітала довгу, буйну косу.

Він взяв ножиці.

— Дай мені свою косу.

Придержувала конець лівою, а пальцем правої мірила по косі.

— Дати тобі? Доси? — Доси?

Жаль йому стало дівочої окраси, але Альва наставила косу до нього.

— На, втинай, скільки хочеш.

З сердечною, дикою жадобою, яка нараз вигинула в нім обіймив ножицями на пядь коси. Хруснула сталь і се діткнуло його так, що вцілував ся знов в уста, а потім в голову Альви, так як цілуэ ся гарну, кохану дитину.

Сховав волосэ в альбом "Авбрей Бердслей" і сказав:

— Я ще маю твою білу рукавичку.

— Тоту з парку?

— Так. Се мої памятки і трофеї.

— Дрібниця; маю иншу.

Пригнув її знов і цілував, аж омлїв. По хвилї сказав:

— Мигнула тепер передо мною одна —

Альва спитала прожохом як зі сну.

— Була красща від мене!?

— Нї, контраст.

Вона мовила сухим голосом.

— Я так мимоволї, без думки спитала ся, бо прецї не уважаю себе зовсїм за гарну...

— Менше з тим. Ти мусиш, мусиш зжити ся зі мною. Скорше, чи пізнїйше се тебе не мине... У тебе як раз, на диво, находжу вимкові, отруйні, коробливі ціхи, які страшенно підходять під мій дикий змисл. Добачаю в тобі богато прояв таких як у себе.

Був роздражнений, пяний, як чорт.

— Я вже давно догадував ся з твоїх густих бров, а нині відкрив—

— Що такого?

Заливав їй ухо горячим шепотом.

Задумала ся. По часї сказала:

— Знаэш, я тебе вперед навіть дуже любила.

— А тепер?

— Не знаю. Не вміла би сього виповісти але видить ся мені, що вже не люблю. На всякий спосіб не так як доси.

Вхопив її на руки, носив по хатї, підкидав як дитину і сміяв ся сердечно.

— Таке мале сотворінэ сміэ менї перечити і противити ся, ха-ха-ха! Ти мусиш зжити ся зі мною, мусиш бути моя! Се виратуэ тебе із смерти!

— А жінка?

— Ти ніколи не зрозуміэш мене. Але ж я не можу з жінки, анї з тебе творити приватної власности!

Посадив її коло себе.

— Над чим думаэш, — спитав.

— Станув так от не знаю навіть, з якої причини, один образок з житя... Але се дурниця... Не вміла би навіть — ни, не знаю от, говорім про що инше.

— Але ж скажи, будь хоч раз отверта.

— Спробую, але з гори упереджую тебе, що не маю тут на думцї ніякої алюзії ні до кого, даю на се слово і лише під тим услівэм оповідаю тобі се — добре? Отже станув передо мною один молодий чоловік, що добив ся визначнійшого становища, живе у родичів і даэ матери на своэ одержанэ, але від часу до часу, коли замітить, що потрібно їй що на инші видатки, то щоби не образити її, підкладаэ гроші на комоді під тарелець. Таким чином ніби не даэ він тій матери з руки в руку, а її зберігаэ перед просьбою, яка була би може для неї прикра. Певна річ, що мати пізнаэть ся на тім, але про се не говорить ся, хоч всї знають... Менї подобаэть ся в сій хвили той сон.

Криса слухав здивований того оповіданя.

— Не годен я тепер зібрати думок, отже вертаю до чог иншого. Скажи отверто, чи в таких хвилях як попередна, по винен чоловік думати про охорону женщини?

— Я розумію богато хвиль в житю двоїх людей, коли во ни не знають, що з ними діэть ся і зовсім не осуджую їх за те що там між ними могло зайти. Але коли хтось робить щос розважно і в останній хвили може ще памятати про всякі бе печні способи, то—

— То що?

— Не можу тобі сього сказати.

— Скажи.

— Добре, але не образиш ся?

— Ні.

— В такім разї чоловік не поступаэ щиро, лише...

— Лише що?

— Треба хиба бути свинею, ги-ги-ги!

Криса зареготав ся і стиснув Альву за руку.

— Подобаэш ся мені за се. Нині ти одинока, перший раз щира, га-га! Але все-ж треба розуміти такого чоловіка, коли він уважаэ, аби близька людина не потерпіла через нього.

— Ні, я сього не можу зрозуміти, аби люди, що роблять щось в хвилї шалу, могли мати на думцї якісь там далекі дріб ниці.

— Годжу ся з тобою, — сказав Криса.

— Що до мене знов, — втрутила Альва, — як би я страти ла память і так забула ся, то кажу тобі рішучо, по пробудже ню—

— Щож? скажи?

— В тім нічого надзвичайного, але ти довідав би ся незабаром, що я скочила з поверха, або зажила отрую.

Криса охолов.

Вийшли з робітнї. Криса взяв Альву під рамя і відчував тепло тіла. Іскра перелетїла по них. Альва здрігнула і станула.

— Що тобі? — спитав.

— Нічого. Вже по всім, ги-ги-ги...

Заграла студеним сміхом і пішли далї.

Була блїда, розстроэна. Зїницї стали малі, острі як у курки. По хвилї сказала:

— Сядьмо тут на горі — я нинї хора...

Долина опадала далеко, видко було зелїзну дорогу і села на кінци краэвида. Сонце гладило зелені дерева як мати голови дїтей. Зі саду вилетїли два білі голуби в гору понад Крису й Альву. В ту мить глянули вони собі в очи і виділи як білі голуби вилетїли з їх душі в синїй простір.

Того дня тяжко було їм розстати ся. Підводили одно одного по кілька разів, врештї виправив її в трамвай, вона станула на плятформі і дивила ся в нього. Не відходив, лиш махав до неї капелюхом, аж трамвай сховав ся за колїном вулицї.

Зітхнув очищений на души і тїлї, вольний від всїх обовязків для Альви і як пробуджений з довгого, хорого сну, пішов далї шукати себе.

XXI.

Я зволїкала з тим, що нинї вже конечно мушу Тобі написати. Не могла здобути ся, щоби сказати Тобі то всьо, а все таки не можу відїхати, заки не напишу того, що мене так дуже і так довго мучить.

Не знаю, чи Тобі, чи собі роблю кривду, але знаю се, що кривда третьої людини найбільше докучаэ менї. Зрештою стільки вже разів я Тобі, Дорогий, про се говорила і не знаю, чи Ти сам того не запримітив, що я дуже мучу ся та завдаю собі рани і для того постановила зрезигнувати з того, що маэ для мене велику вартість, але менше з тим. Не можу, не можу вже довше і тому благаю Тебе: не протестуй проти того, що вже постановлене і чого я нїколи, ах, нїколи не зміню. Коли Тебе кривджу, то знай про се, що й я дуже терплю, але за се, що філїстерська моя душа, що не можу позбути ся того, на що зложило ся може цїле поколїнэ. Видко, що мої почуваня для Тебе не такі, аби могла я на всьо не зважати, але такі марні эства як я, нї на що, нї на що не можуть здобути ся!! Терплю нинї в наслїдок моэї поста

нови, що відступаю тепер від яснійших хвиль в мо
їм житю і не маэш понятя, як дуже менї жаль, що наш
зносини не могли остати такі, про які я мріла ціле сво
житэ. Чому се мусіло настати? Для чого, питаю себе щ
днини і що години — всьо безповоротно пропало!

Нічо менї більше не всміхаэть ся, а всеж жити б
ду, а може й хочу!?!

Боліло би мене лише, як би Ти мав мене зле роз
міти. Хочу і вимагаю, аби Ти увірив в щирість моїх слі
і в щирість причин мого поступованя. Ніколи не забуду
бо чи ж можу забути про се, що для мене мало таку ва
тість? Хочу, аби Ти остав для мене той давний і для то-
го, що знаю, як в будучинї могли би між нами наші зн
сини виглядати, утїкаю від Тебе на завсїгди! З вакаці
верну, але ніколи до Тебе і ще раз Тебе прошу, не роб
нічого, що могло би змінити мою постанову.

Але не горди мною, бо я не витерпіла би сего,
маю вражінэ, що відчула би се зараз, а менї й так дуже
дуже зле.

Посилаю Тобі Твої книжки, признаю ся, що бо-
лить мене та розлука, але не може бути інакше. Ніколи
вже ніколи не зійдемо ся навіть на звичайну балачку. Ч
му, не питай, так я постановила, так також дивно уло-
жили ся мої відносини, що мушу зречи ся Твого товари
ства і наших проходів. Але не старай ся допитувати м
не, бо знаэш добре, що не потрафлю сповідати ся з
всього. Належу до скритих вдач, але тим самим і дуже
нещасливих.

Прохаю Тебе ще раз, не старай ся видїти зі мною
махни рукою і скажи собі: не стоїть сього! Смутно, сму
тно менї!

Не думай про мене, але лише тоді, як будеш та
дуже смутний, що зможеш моэ терпінэ правдиво відчу-
ти.

Дякую Тобі, Дорогий, за всьо, що для мене зро-
бив, а того не мало було. Ясні хвилї довго тревати н

можуть і для того мусіло так стати ся!

Бувай щасливий, пращаю Тебе так сердечно, як сердечна була моя приязнь!

Твоя Альва."

9-8—911.

Останні слова: "моя приязнь" були на дуже витертім місци, де вона перед тим написала що инше.

На самім кінци додала пізнійше дрібним, кривим почерком:

"Вірю, що тобі залежить на моїм спокою!"

— Добре, — сказав Криса і сховав лист в кишеню.

XXII.

Схилив голову в руки, перед ним стануло студене, ясне жерело в тіни гилястого дуба. Крізь верхівя синіэ глибінь неба. Криса ходить по ранній росі, вдивлений в свою душу і се його молитва.

Відложив перо на сталеву тацку і вчув стук лянцета. Дух вернув з по-за світів, Криса видів перед собою секційний стіл.

— Все і всюди нас двох: поет і природник.

Збирав спокійно всі ціхи Альви, аби відкрити її тайну.

— Ми провели з собою три літа й ніколи не могли назвати ся по імени. Вона подаэ все ліву руку, стискаэ пальці до половини долоні, вимовляэ горлом букву "р", буваэ все розсіяна, укриваэ боязливість, її очи як нерес, вона боїть ся того, чого скрито бажаэ і прочуваэ, що коли переступила би поріг дівоцтва, то за ним чекаэ її неминуча смерть. Та се лиш звичайний, істеричний страх старшої дівчини. На неї належало би впасти і на силу вивести в яснійший світ. Тим привязав би її відтак до себе, мав би людину при собі як кристаль. Криса з жалем пускав її від себе. Женщина, се глина, віск. В руках справного мистця можна виліпити з неї, що хто забажаэ. Криса знав се, але людина, сотворена під його впливом і силою не представляла би для нього вартости. Він любив житэ вольне, незалежно від себе, не хотів на нікого впливати і не признавав приватної власности.

Впало йому на думку, що Альва останніми часами кілька разів згадувала за Шляйхера. Зачало ся се від критики, але згодом вона оправдувала його і підзначувала, що він "резервовий офіцир." Мав би той військовий степень так затьмити їй голову?... Се було би цікаве... Але тут щось більше криэть ся. Перед ним був показний матеріял, але він не міг впорядкувати його і дійти до жерела тайни, не міг в природничій аналізі знайти ключа правди. Видно, що переочив якісь важні прояви як звичайну дрібницю і через те не міг тепер відтворити сінтези, ні відкрити характера чи типу тої дівчини так, щоби вона станула перед ним жива, продивлена до глибини.

Вийшов з хати.

Лишив за собою передмістэ, окружив парк і опинив ся на горі. Сів на лавці, перед ним рисувала ся з поза дерев сіть вулиць в долині і зелені береги на краю овида. З міста доходив невпинний, глухий гуркіт возів і трамваїв, Криса опер рамя на поручу лавки і заслухав ся неподвижно. В парку панувала тишина.

Перед Крисою був свіжо заскороджений моруг, острий запах порохна скоботав в носі.

Потакував легко головою.

— Запах порохна в Альвинім тілї. Вона сама сказала раз: "Я порохно." Але сим вона ще нічого не виявила. Взагалї скрита, вриваэ слова, думки, путаэть ся, попадаэ в нестям...

Перед Крисою стануло живцем її обличе з тих хвилин, коли вона надходила й їх погляди у перве здалека стрічали ся. Її вираз бував тоді все розсїяний, в очах пробивав ся страх, краска лиця мінила ся з блїдої в рожеву, потім в зеленковату і в синю. Альва була тоді все збентежена, стискала нервозно його пальці, набирала духу, опановувала всею силою неспокій.

Се впливало також на него, він зачинав все розмову звичайним, смішним питанэм, вона відповідала потім пустими фразами, але ніколи сама вперед не зачинала слова. Доперва він своїм впливом виводив її з плутанини і потім вона ставала спокійнійша, але держала ся з хоробливо тверезим страхом

все лиш в тих рамах, які він зачеркав перед нею і вводив в них поволи. Прийшов тепер до пересвідченя, що вона властиво нічогісенько йому не виявила, не повірила, ніколи нічого не сказала. Звичайно розводив ся він над всякими річами, а вона лише слухала. Коли знов він мовчав, мовчала і вона, але її мовчанка тоді непокоіла його, лютила, обиджала. Відси приплив йому раз вибрик, застрілити її і перевести над нею секцію, аби лиш викрити тайну. Та се було тоді, коли він ломив голову над її фізичною загадкою. Потім Альва помітила, що він студіюэ її і стала ще більше скривати ся, врешті виписала останній лист. Криса добув його з кишені. В листах була вона також розсіяна, місцями пробивав чужий тон, Криса догадав ся, що се з поради сестри, але тепер звернув він увагу на зовнішний бік листа. Стрічки були схвильовані як натоптані вужі.

— Що за біс!? З яких житэвих причин витворили ся у неї такі покорчені лінії письма, як би під впливом якихось судорогів? Преці як маніпулянтка, могла за кілька літ бюрової праці набрати вправи й опанувати лінію.

Як примір хронічного занепаду свідомости, завважав Криса отсе місце в листі:

"... а всеж, жити буду, а може й хочу!?!

— Яким способом забула вона, що через цілі три роки не хотіла жити, лиш носила ся з думками про самовбійство, від яких я ледви відводив її?...

А вже ярким приміром тупої душі являла ся та обставина, що Альва по трьох літах дружби не уважала за конечне подати причину розлуки, натомість застерігаэ ся навіть перед всякими виясненями і допитами. Яке у неї почутэ найпростійшого, товариського обовязку? Що се за людина? Яка у неї етика приязни? За кого вона мене маэ? Чи між тими всіми людьми, які довкола неї, чуэть ся вона дальше від смерти, ніж при мені? Чи вони більше від мене поглубили тайни житя і смерти і щирійше можуть забезпечити її перед темрявою невідомого та перед горем самоти? "Сельбст ім Авґенблік дес гехстен Ґлікс ундер гехстен Норт бедірфен вір Кінстлэрс." Так але в Альви не було любови ні до чого. Вона все була квасна,

глупо вирахована і бездушна як кожда Жидівка.

Криса вчув за собою далеко по лівій руці легкий шелест, потім нагло вишептане своэ назвиско, а по хвилї помчали за ним кроки легко і скоро.

Кинув оком в правий бік за себе й увидів Альву і Шляйхера під руку як почимчикували живо мов пара злодіїв.

Криса всміхнув ся.

— Щож тут такого дивного? А вона менї пише як романсова швачка: "Ніколи вже не зійдемо ся! Чому, не питай! Так я постановила, так також дивно уложили ся мої відносини!"

— Менї ходить головно о хору волю, о вперту манію постанов. Наперед була манія Берглїна, потім манія артиста і тут вело ся війну з сестрою і родичами, а тепер настала манія "резервового ляйтнанта." Степеновань на всякий спосіб нужденне, але воно ображаэ мого духа... Дічата, жінки — се що найкраще; їх треба розуміти, але ніколи не перецїнювати, як се роблять романтики-самовбійцї.

Станула недавна хвиля, як Шляйхер втїкав під руку з Альвою.

— Резервовий ляйтнант, ге-ге. Такі тепер лицарі настали, що крадуть другим дівчата і втїкають поза плечі і такі еманципантки, що мандрують з рук до рук як гріш, як ярмарочна худобина, як всяка приватна власність... Коли пара тих людей маэ иншу етику і заслугуэ на красшу цїну, то чогож втїкала так передо мною? Пощо та брехня? Прецї знають мене, я вже видів їх раз на проходї, ще за "моїх часів" і нинї могли спокійно сїсти тут на сїй лавці і переконати мене, що я ошибаю ся.

Але Крису заціікавила инша річ. В хвилї коли він кинув оком по-за себе, увидів в Альви той відомий вже рух лївої ноги, стопою до середини. Праву клала вона просто перед себе і викручувала ся в ходї.

Криса встав і затер долонї.

— Так, маэмо її вже! Постать риби, рух гадини! Вона в поблеклих очах маэ студений погляд гадини. Аналїза запаху тїла: засада — порохно, потім риба і гвоздики. Почин сих скла

дин може крити ся в семітській кухни. Як в своїм часї відкрив він символ Ольги в зложеню чорного мотиля і порохнавого я-блока, так тут знаком жіночої психольоґії стало полученэ ри-би і вужа.

Крису пройммив жах, він розвязав загадку:

— Се-ж ідіотка з епілэптичним підкладом...

На підставі заміток і проб розслїджував далї Ольгу й Альву в відношеню до еволюції волї, до розвою культурної енерґії.

В тих обставинах, коли Ольга пускала ся за нахилом під свідомих, темних інстинктів, Альва завертала з дороги. Та зво ротна точка була у них найвисшим щеблем тверезости, по нїм наступав все упадок.

В остаток прийшов Криса до основної думки, яка запе речувала дуалїзм.

Одиниця, се просторонь метів. Середна скаля тих метів відома звичайно окруженю тай сама одиниця свідома їх. Ко-ли-ж виїмкові причини виведуть одиницю по-за середну ска лю, тодї вона вертаэ ся за інстинктом самоохорони, або йде далї за підсвідомим тривком, але все посуваэ ся лише в своїй індівідуальній просторони ретроґрадних або проґресивних ме тів, які осягнула правом унаслїдженя та з житэвих набутків.

Вернув домів і збирав ся до виїзду.

XXIII.

Звіздяна північ.

Серед темного лїса самітна, зачарована нива, що не ма-ла пана. Світила, палала ясною зеленою.

Криса стояв довго і дивив ся на ту ниву.

Ішов битою дорогою і гладив долонею дивдерев, який посіяв тут перед лїтами, а тепер він розріс ся по долинах і го рах далеко, все зелений в лїтї і в зимі.

Доходив до села.

Ластівки сталевими ключиками отвирами досвідок. Їх дробина шепелявіла в гнїздах. Соловейко захрип, співаючи ці-лу ніч. Повторював з-просоня ще деякі акорди. Перепелиця сіяла жемчугом по мідяній плитї. Земля пахла весною як грудь

дівчини.

Криса нахилював ся до свіжо скороджених зільників і сіяв цвіти, яких тут не оглядав ще ніхто.

Заглянув крізь втворене вікно — мати спала, коло неї притулило ся троэ ясноволосих діточок.

Сипав на них цвіти. На голову матери сині, на голови ді точок білі і червоні.

За селом перший промінь повитав його. Жайворонок збирав сльози з землї і ніс їх на Божий стіл високо до сонця. Вертав ся знов і приносив нові. Богато тих сліз.

Далеко на сході отворило сонце ясну палату високо на горі.

— Ще одна доба трудної дороги, а завтра буду вже в тій ясній, студеній палатї. Там спочину сам. А нинї в половинї до роги заночую он-там в лїсї під горою.

Оглянув ся.

— Спить село в долинї, за мною не йде нїхто.

Зітхнув і пішов далї в гору.

XXIV.

Демони затягали небо чорним саваном і сипали блискав ки вечірнього сміху.

Лїс був самотний і дикий.

Криса блукав.

Дерева нагадували великанів, всаджених головою в землю і полк, що ладить ся в похід.

Загуділо далеко в хмарах.

Криса з малку любив громи і блискавки. Бувало втворить вікно і дивить ся, як огненні бичі пражать темряву. Лїс край огорода мигне як видінэ, в небі отворить ся огненне пекло, на землї таэмний рай. На хмарах чорти котять віз.

Як підріс, то пішов в світ. Тілько небо і лїс були свідком, як він плакав.

— Де Ти, світла Душе, що зявила ся менї в потемках? Де Ти, благородний Духу? Чи дійде коли до Тебе отсе слово?... Демон кривди гнав мене ночами по лїсах, серед громів запла-

кав я гірко над людською судьбою і нараз серед блискавки вчув Твій голос: "Хто заніс тут своэ горе!?" І Ти пригорнув мене і шептав слова розради, а вони плили з Твого серця і творчого Духа. І Ти втворив мені очи на таэмні світи, яких я доси не оглядав. Де Ти, таэмний Путнику, великий Самотнику!? Я пішов в житейську боротьбу. Меч витупив ся, а рани не загоэні. Моэ терпінэ — пісня будучини, моя туга — вечірний гимн в далекій святини, мій захват — громи і блискавки серед ліса... Мав я батька, матір — далеко від мене. Мав приятелів, жінки — далекі від мене. Оглядав штуку, вичував поезію — далеко від мене. Сотворю себе в собі.

Криса наткнув ся на курган.

— Любове й маро молодих літ. Де Ти? Обізви ся. За скарби духа рад би я видерти Тебе із смерти тепер в отсю ніч і пригорнути до серця.... Чи Ти тепер русалкою на тих урочищах, де блукав я колись в тузї за Тобою і збираэш мої забуті болї за покуту? Ех, богове, вміли ми вас сотворити тай обдарувати всемогучістю, але ви нам, небожата, не годні загоїти пекучих ран... Се тому, що ми віддали вам силу, а собі лишили тільки молитву і покору.

Ішов далї. Блискавка засвітила, він глянув перед себе і станув. Навернув в-бік і співав шепотом:

— В темнім лісї дикі голуби воркують—
на поляні дївоча рука в крови,
зі слонової кости різьба
серед макового цвіту.
Кому ти серце прирекла,
кому ручку віддала,
кого осиротила,
кого з землею подружила?...

Ішов довго, аж опинив ся на розлогім урочищи

Ляг і спер голову на лікти.

До него ішли тїни. Гуртами, мовчки.

— Як погадаю на сльози тих, що марно з сего світа пішли, ніколи світла не виділи, правди не зазнали. Як погадаю... Нема

богів, нема пекла. Бог, се моя душа, пекло — моя самота, я сам — невідомий цар на вигнаню... Всьо завели люди, а з ними легка справа. Виострю меч, а всьо молоде, живе, відчуэ мене і настане кровавий бій... Дві епохи маэмо ще перебути: боротьбу і славу. В тих обох епохах я буду. В першій окровавлю меч местю за кривду поневолених братів, в другій спічну на щиті. А потім настане конець свідомости і землї.

Тіни лавами обступали його.

— Не взиваю богів, яких нема, не взиваю муз, які я похоронив — взиваю вас, поневолені, скорбні тіни! Поблагословіть мою силу, аби вона стала пречистим духом, поблагословіть моэ слово, аби воно стало огненним мечем за вашу кривду! В вас мій бог, моя муза.. Хто Ти э, дорогий Брате і Сестро. Чи на твердій, неврожайній ниві в кровавім поті від досвідку до ночи товчеш ся, чи в самітній скуці гіркий жаль давиш, чи в боротьбі й нуждї свій вік проклинаэш, чи забутий в темній западни тягар неволї двигаэш, чи по білому світї без приюту блудом скитаэш ся, чи в кривдї чорні ночи зі слїзми і кровю серця пропиваэш, свої лаври топчеш і в розпуці кулаки гризеш — мир Вам всім, мої бідні, мої сердечні Брати і Сестри! Нехай щира воля і відрада загостить в Вашу душу... Поклін Вам!

Житэ псуэ нас, топче людську гідність, затроюэ серце, ломить душу. Житэ не вимагаэ від нас лицарської боротьби, анї любови і миру, лиш злодійських способів.

Криса дивив ся в темряву і видів над головою і перед собою хлань, якої в день ніхто не оглядав. Така глибінь пропасти над тобою, що як би в неї стрімголов полетїли всі твої предки від нащада, то не вистало би їх і твій атом по епохах не долетїв би до дна.

Земля нагадувала боэвище, а тишина вічність.

Настала тишина, в якій на мерцях замерзаэ захватний усміх скону. Серед такої тишини розпадають ся з прелюбністю трупи, вискалюють зуби як нуждарі і пси, коли чіхають ся від галапасів. Серед такої тиші ростуть пазорі тигра, оскома дразнить львині зуби, вірлам снить ся піднебний лет, розви

вають ся перші відрухи життя, в камінних глибинах під землею творить ся світло і мистецькі постаті дорогоцінних кристалів. Серед такої тишини родять ся боги і демони.

Криса видів огнений перстень власного ока фосфоричне зарево над головою. З гори, з по-за хмар падав темно-синій промінь в край його спущеного ока.

Таэмна роскіш безмежного дива і страху проймила його душу.

По пустири стали снувати ся блудні сміхи, без грудий і без відгомону як голоси молодих лисів, сміхи по самотниках, як блудні світла на урочищи.

По-при Крису пересунула ся тінь з камінним лицем, за нею здавлений регіт. Далї йшла инша постать з невкоэним, вічним усміхом щастя.

— Знаэш ти мою прогульку? А знаэш, що ціннійше від діямантів? Очи. А я привабив діти тай шпилькою по очах! Голосили як мушки, трепотіли на земли в поросї як пташенята, потім пішли в світ і грають людям веселої, а люди підтупцюють до танцю, хі-хі-хі!

З далекої пустари залунав стогін. Блискавиця шелеснула запаленою сіркою, по урочищи зачали танцювати духи і бубоніли молебні без відгомону як похоронний хор. Грубий дощ лопотів по очеретах, пустир зітхав в просоню.

З під боэвища воскрес полк і линув перед Крисою мертвим образом, весь в крови, в снї геройської смерти, з поломаними мечами і поторощеними ратищами в грудях. Полк з перед пів тисячі літ. За полком гомонів псалом:

"Я дух твоїх предків. Житэ по смерти таке, яка сила за житя".

Смереки зачали в потемках нахилювати ся до себе, торкати галузэм, лїсом пішов шум розмови. До танцю громам заграла туча.

З-далека летів рев пробитого льва.

Зближав ся як филя повени, плив з груди великана неукоэний плач чоловіка Була в нім сердечна скарга дитини і

навіжена розпука демона. Темрява вслухала ся зі страхом в той плач і пила його як земля воду.

Грізним реготом залунав пир громів, але плач чоловіка поборов їх і запанував серед темряви над цілою землею.

ЖОВНІРСКІ ОПОВІДАНЯ.

ПІД ОБУХОМ.

Порохи, гамір і колотнеча. Вояки збирають ся до розказу. Хто обчісуэ мундур, хто чистить черевики, хто сталить, хто ремінэ. Всьо робить ся на алярм, аж касарня двигтить, бо пан капраль додаэ тріпачкою охоти. От не дай Боже ні свята ні неділї при війську. В будень, як виженуть на еґзецирку, то однаково мучити ся, чи болото, чи погода і борше якось день минаэ, але як прийде неділя, як прийде ся пуцувати, то всьо проклєнеш.

Фрайтер Полатайко випив вже шестий келїшок, напхав третим шматом хлїба повен рот, аж кулї на лицях понабігали, а четвертий тримаэ в руцї і мастить на палець грубо маслом. При тяжких глотах потискаэ головою в долину, його бурі очи завертають ся, неначе би мали глипнути в пропасть горла. В мить навертають ся вони знов на своэ місце і мірять рекрутів, що стоять коло нього. Рекрути, глядять боязливо на сю швайковату, поломану потвору з сїрою щетиною на вузкім, запалім чолї і з головою, як гуска соли. Він пріэ і пожираэ їх працю, аж вилиці скриплять, як сани в мороз. Здаэть ся туй-туй вискочать із шкіри.

Савчук поклав перед нього пачку тютюну, взяв з полички свою менажу і сїв в кутї на куферок. Держить шальку між колїнами, в одній руцї хлїб, в другій кусник мяса. Кусаэ раз мясо, раз хлїб, піднимаэ чиколонками шальку, посербуэ зупу і квапить ся, як би хто з кулаком стояв над ним.

— Але-ж то тверде! Хоч бери та ногою приступай!

Капраль спостеріг його.

— Савчук! Ти ще не нажер ся!? Марш пуцувати ся!

Шалька мясо і хлїб розлетїли ся по земли, тріпачка моло тнула по голові.

— От, яка та менажа гіренька, тай то не дадуть ззїсти.

— Що бурмотиш!?

— Пане капраль, я ходив пану фрайтрови по тютюн і не мав коли їсти.

Капраль скочив до нього, як гадина.

— Ти злосний!?

Ґудзовате ремінэ залопотїло по кістках, Савчук вигинав ся, кривив лице і сичав крізь зуби, аж сьлози станули в очах.

Капраль нахилив ся лице в лице, впер в нього пяні очи і шепотїв хрипливим свистом.

— Ти злодію, віро гуцульська, кажи любищ мене?... Ну ка жи, бо ади....

Торкав його кулаком під бороду.

— Люблю.

— Брешеш, гадино; не любиш.. Ну, кажи правду: любиш мене?

— ....

Сував носом по його лици, впив нїгтї в краї вух і сичав тихше.

— Ну, не хоч сказати? Не хочеш?

Посипались слова, в яких матїр і всї хлопські святощі топче ся на дно болота.

Опустив руки на плечі Савчука і сказав до фрайтра:

— Адїть, фрайтер, як Савчук на мене забочив ся. Ех, гадаэ собі, коби я тебе так у своїм селї, коло своэї хати здибав. Дав би я тобі духа!

Та фрайтер не чув, бо мав иншу роботу. Він вишкрептав останки масла і глядів з під лоба на другий бік хлїба, то на рекрута.

— Масла вже нема?

— Нема, пане фрайтер.

Полатайко вхопив горня і тріснув ним до землї, аж розлетїло ся на кусники.

— А се як! То я маю їсти пісний хліб!!? Мой, я з тобою камашки фасував!? То хочете, аби я зараз цілий цуґ заантретував!? Хочеш, пся кров, один з другим гризти землю зубами!? Чи хочете, аби я всі куферки зревідував!?

— Хлопці, дайте котрий масла, — просив рекрут, що збирав черепэ свого горняти.

Другий виймив квапно сьвіже горня масла і поставив перед фрайтром.

Сей змірив його, покрутив головою і процідив крізь зуби:

— Ох, ззїв би я тебе злодію!

Мастив хліб з другого боку так само грубо.

— От, стілько спокою, як жере, бодай пук, — шептали два рекрути в куті.

— Ти! Нї, не ти — тамтой, ходзь ту! — Ти як називаэш ся.

— Антонюк.

— Як!?

— Антонюк.

— Звідки?

— З Шешор.

— А ти не поставиш горівки?

—Я, пане фрайтер, не маю ані ґрейцара.

— Ти не маэш? Ходзь ту!... Близше! Ов, то ґудзик так тримаэ ся!?

— Тэ я його добре пришив.

— Ти його добре пришив!? То я лиш дотулив ся, а він відлетів!?

Капраль тримав ще руки на раменах Савчука і приглядав ся з насолодою фрайтровій роботї.

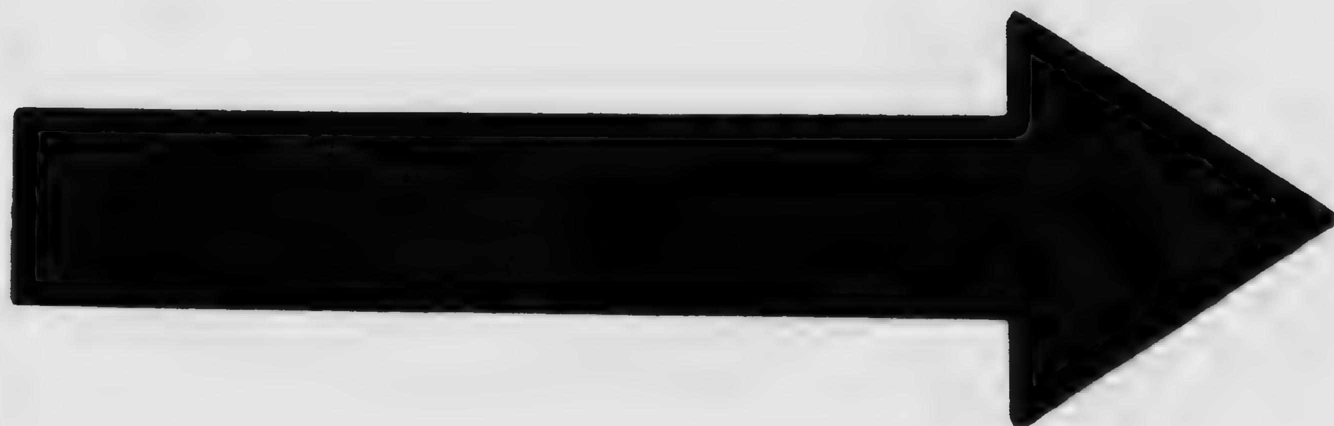
— Той їх учить!... Фрайтер! Ану дайте менї його сюда.

— Марш до пана капраля!... Ну, чому не йдеш? Чекай, я тобі дам форшпан!

Штовхнув Антонюка, аж той покотив ся під ноги капраля.

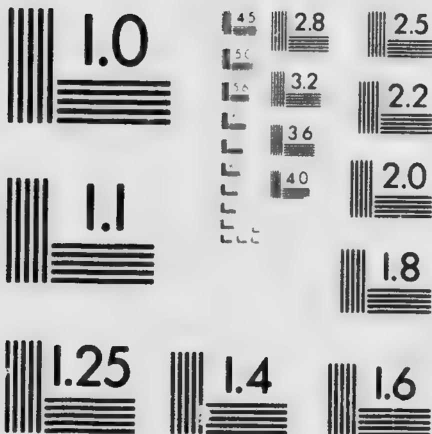
— Ти падеш? Чекай я тебе підойму!

Схопив ся живо, бо колодка тріпачки замолотила по кі

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No. 2

стках.

— Стань коло Савчука. Так... А то файна пара! Подивіть ся хлопці!

Одні гляділи понуро, другі байдужно, инші реготали ся.

— От, не сьмій ся, камрате. І на тебе таке може впасти.

— Овва, або се дома! Се при войську; тут тата ні мами нема.

— Тай Бога нема.

— А найгірше матір тут зневажають.

Капраль розказував.

— Савчук, дай Антонюкови в писок!

Савчук оnимав ся.

— Антонюк, дай йому в лице!

Сей ударив легко.

— Ти, гладиш!? Савчук, дай йому ліпше!

Савчук замахнув ся, але вдарив легко.

— Ти, віддай йому ліпше!

Били ся до крови. Відтак капраль казав обом плювати собі на переміну в лице.

— А тепер марш пуцувати ся! Не гадай собі, що в неділю при войську не маэ ся нічого робити! Розуміла!?

— — зумів.

Савчук підійшов до одного рекрута.

— Камрате, позич менї щітки.

— А твоя де?

— Я мав одну, тай ту хтось украв.

— Та купи собі другу.

— Та за що?

— Та-же фасуэш гроші і хлїб так само як я.

— От, дай покій, камрате. Тих гроший і хлїба я навіть не виджу ніколи!

— А де-ж дїваэш?

— Та-же знаэш, що — капраль все від мене забираэ..

— На. І менї, брате, не лекше. От, мав я ринський, що з дому прислали, тиснув його на прикрий час, тай — —

— Ну?

— Та дав за той кавалочок від ґвера, що хтось в ночи відкрутив.

— Кому дав?

— Та-же капралеви.

— А пасував?

— Чому би не пасував? Таки той самий був, що пропав. І скілько я йому, чоловіче, горівки наносив ся і всьо масло та сир, що з дому і ринський взяв, тай рівно конїруэ мене.

— Скілько моі муки, що як би став розгадувати, то зійшов би з розуму, або смерть собі зробив.

Савчук щіткував ремінэ коло вікна. По тім боці вулиці стояли жидівські доми, дерева по огородах куняли, як ограблені бідолахи, над містом туманїло глупе небо.

Тротоаром по-при касарню снувало ся паньство в горо їжних строях.

— Які вони вільні, — думав Савчук.

— Нехай би я був отсим обдертим Жидом, або онтим во доносом, що вилежуэ ся над ровом, лиш аби на волї.

Дві малі сестрички в білих капузах і плащиках, як мишенята з муки, станули недалеко вікна і відчитували письмо, приліплене на паркані. Глядїли цікаво кілька хвиль на Савчука потім взяли ся за ручки і пішли.

Вояки колотили ся й бовванїли над своэю роботою. Як під обухом. Тупа задума і злоба малювала ся на всїх лицях... В непевних поглядах сверкали самовбийчі блиски, в кождій душі дрімала месть і кожда жерла саму себе,

Вийшли до розказу.

Фрайтри і капралї уставляли їх рядами й оглядали кождого з окрема. Поправляли шапки на головах — кулаком з гори, обтягали з заду блюзи в той спосіб, що з боків збирали руками в поясї по-при ремінь, а колїном гатили в спину.

— Мой витягни ся з пантальонів! Подай ся на перед, черево під себе! Дай си люфт на лїво! Ов, небоже, з тебе ще цивільна капуста не вилетїла.

— Стелюнґ габ ахт маэ бути простий нэвимушоний, а эднак цокольвэк штивний, як Француз муві — лезер, — навчав

капраль.

На подвірэ вбіг капраль від дня, за ним офіцер і дав зна ти, що йде полковник.

Фрайтри та капралї кляли на сю несподіванку.

З поодиноких цуґів вибирали ломаків (офермів) та ви ганяли їх, аби не псували порядку і не робили старшинї стиду.

Вони повиходили з рядів і стояли похнюплені, як мокрі коти.

Вояки душили ся від сьміху.

— Марш оден з другим та скрий ся десь в абортї або за-падь ся під землю, аби вас мої очи не виділи! — верещав фі-рер.

Ламаки щезали оден за другим, тілько найгірший з них стояв, розглядав ся і не знав, що почати з собою.

Капраль з того цуґу позатискав кулаки і підбіг до него.

— Гадино, чого ти на моэ здоровлэ вилїз!? Та йди під хмару, най тебе грім забэ! Марш за тамтими!

Не було часу втїкати, бо полковник з капітаном і кіль-кома офіцирами загомонїли на брамі. Ломаку затрутили в зад ний ряд, по старшинї й вояках перебігли мурашки, всьо про-стувало ся з людий ставали деревляні ляльки. Ляйтнантики бі гали по-при ряди, відбирали рапорти від фірерів: скілько му жа э в цуґах, скільки мародів, а скілько на вартї. Шиї натяга-ли ся їм, як у бузьків. В однім із задних рядів напав когось кашель, за сим став инший кашляти.

— Цсст, шпиталь, замкни шперкляпу! — шипів капраль.

Ось і сам полковник. Червоний на виду, наче опир. По ставте кавун на бочівку, а бочівку на ґринджоли, на кавун на-мостїть маленьку шапку, а решту аж по ґринджоли вкрийте війсковим платэм, то будете мали його вірнїсінький портрет.

Ляйтанти здавали йому рапорти, по сїм переходив він попри ряди, переглядав їх, всьо дивило ся йому просто в очи і повертало за ним голову, він відсапував і ґрумкав до деяко го вояка тикаючи пальцем на свою груд:

— Очко на мене...

Треба було лихої години, що впав йому в око той лома

ка, який лишив ся.

— Ходи-но тут до мене, синку, — закликав його полковник.

Нездара виступив з ряду на площу.

— Як ти називаэш ся, синку?

Нездара муркнув під носом.

— Яяк!? — крикнув полковник. — Ти не вміэш голосно балакати!? Ну, як називаэш ся!?

Нездара став цідити:

— Фан-фан-теріст Іван Мо-туз...

— Тут не треба жадного Іван — Іван э дома — на селї, а тут тільки Інфантеріст Мотуз! — гримнув полковник.

По сім відсапнув і спитав спокійно:

— Чи давали тобі, синку, нинї їсти?

— Давали, — видушив з себе нездара.

— А не бють тебе часом пан фрайтер?

Він оглянув ся на фрайтра і в мить відвернув голову.

— Нї — не бють.

— А може пан капраль бють тебе коли?

Нездара зиркнув, його очи відскочили від капралевого лиця.

— Н-нї — не бють...

Полковник оглядав його від голови до пят. Йому впали в око великі як човни черевики Мотуза.

— А ззуй-но, синку, черевик і покажи менї свою ножку...

Мотуз схилив ся розвязувати ремінцї, а полковник обернув ся до офіцирів і став балакати з ними.

Той визув черевик і розвивав онучу завбільшки пів верети, витягненої з кагли.

Груболицому фірерови з другого цуґу, що стояв недалеко на краю, зісунув ся дашок шапки на сам ніс, з лиця зробила ся червона безобразна куля, в якій потонули очи і вівсяні вусики, а з губи зробила ся довга каблучка від вуха до вуха. За ним цілі ряди душили ся від сьміху. Мотуз оглянув ся, фрайтри і капралї махали до него кулаками і скреготали зубами. Одні показували йому, аби сховав онучу в черевик, инші ра-

дили, аби звив і поклав по-за себе. Нездарі трясли ся руки, аж впрів сердега, але з тою онучею не міг дати собі ради. Врешті взяв і впхав її з долу в ногавицю. Коли впорав ся з тою робо тою, поставив черевик коло босої й чорної як земля ноги, ста нув і чекав.

Полковник обернув ся і глянув на него.

— Як то, а феца де?

Мотуз мовчав.

— Деж феца!? — верещав полковник.

Ломака схилив ся, взяв за конець каглянки й тягнув її поволи з ногавиці.

Полковник відскочив і заломив руки.

— Колосаль, парамідаль, бомбенфест! Гер Ґот фон Спандав! Матіцко з Кракова.

За ним офіцери в реґіт.

Та полковник посатанів.

— Саржі, марш до мене!

Старшина з того цуґу, до якого належав Мотуз, висту пила зі своїх місць, побігла до полковника, станула в рівний ряд, вдарила в дах, всї як за шнурком і чекали.

Полковник взяв ся під боки і мірив їх оловяними очима.

— Панове абріхтери, — крутило вашу мать, — то цісарська дитина не маэ чистої феци? По трийцять днїв касарняка! Я вас навчу, ґалґани! Абтретен, марш!

Старшина відскочила, як опарена, полковник дав якийсь розказ оберляйтнантови, потім, засалютував з легка офіцерам, вони остро відсалютували, він забрав ся й пішов.

Цуґи чекали на своїх місцях, оберляйтнант підійшов до резервістів і почав говорити.

— Тепер, в сих днях, ті що відслужили свою службу, то будут іти на урльоп до дому, а ті, що не будут добре на себе уважати, то можут ще лишити ся. А ті, що будут іти на урльоп, то казал пан майор, аби воні не кричалї віват, бо жовнїр як відходит з войска, то маэ плакати, а не тїшити ся! А ти хлоп, оден за другим, як прийдеш на свій село, до свій тата і

маму, то маэш мелїдувати ся у свого війт. Я... Со. А ти; мусиш на свій мельдунок дуже уважати, як на свій око в голові, аби кожден знав, де ти э, бо тебе можут закликати і ти до 24 годин маэш тут знов бути, бо тепер не эст так, як давно було, що ти прийшов собі до дому і лягав спати, але тепер наоколо Австрії — щось смерді... То я тобі балакаю на то, аби ти не настрашив ся і не загубив голову, як тебе будут закликати. Бо як ти знаэш, що твоя халупа маэ запалити ся, то ти даш собі раду, а як ти не знаэш, що твоя халупа маэ запалити ся, то тебе і твою халупу дітко возьме. На то я тобі тепер балакаю, аби ти не балакав, що я не балакав... А як би прийшла до тебе карта, що ти біннен 24 годин маэш тут ставити ся, то ти цілуэш свій дитину два рази, свою жінку, натурально раз і йдеш де тебе закликают.

III.

Вояки вернули з розказу і віддихали свобіднійше. Одні робили порядок на своїх поличках, инші порпали ся в куферках за останками масла, сира або ґрейцарами до кантини, инші ладили ся до писаня листів, хто до родичів, а хто потай до любки. Василь Скорух запхав ся в кут і бубонїв з книжочки "Добри тон, чилї наука захованя сэ в сальонэ і в товажистві.", яку купив за дві шістки від Жидка в містї і що неділї й свята сушив голову над нею.

Гурток рекрутів балакав між собою.

— Не знаэте, що з Буртником?

— Умер позавчера в шпитали. От, добре, що його Бог забрав — не буде мучити ся. Тодї на зецирці, як упав, то ляйтнант казав, що удаэ тай казав нам взяти його й кинути в баюру. Ми винесли його далеко на беріг, але не кидали в болото. Гріх за камрата. Ми здоровші та від тих "лявфшрітів" та "нідерів" ледви дихали. Відтак привезли ми його до касарнї, прийшов "реґіменцгерт", колов його іглою поза нїгтї, розпинав і колов та шпигав ножиком по тїлї, світив сїрник коло ока, бив по лици, пстрикав по носї тай казав: "Ге, ферфлюхтер сімулянт!" Взяли його до шпиталю тай там він закілька годин вмер.

— А-я, при войську так. Здохне кінь, то тягають до прото колів і карають ґарнїзоном, а згине жовнїр, то на його місце э десятьох.

— Тай на одного коня іде скілька разів більше, нїж на одного жовнїра.

Дала ся чути музика. З військового шпиталю посував ся похоронний похід. Старшина і відділ камратів за караваном, на труні баґнет і чако. Смутний марш стогнав на вулиці і гинув під небом. За труною йшов згорблений хлоп, під пахою костур, шапка і вузлик. Ішов в ту дорогу, куди син його провадив, підводив очи в гору й оглядав ся аби пізнати, чи се та дорога під ним важить ся, чи ноги не служать.

Рекрути станули купами в вікнах, знимали шапки й хрестили ся.

— Не знаэте, хто се? — питали одні.

— Таже Микола Буртник, — відповідали инші.

— От, який сімулянт!

— Заслужив ся ти, небоже...

— Але одно менї дивно. Коли хлопа мають за худобину, то на що кажуть йому присягати?...

IV.

До Савчука навідала ся мати, він взяв дозвіл я старшини і пішов до шинку. Сіли в куті, обоэ бідні, винуждані.

— Як же там, мамо?

— Дякую за питанэ, от добре, Богу дякувати, поки ще чоловік здоров. Лиш старий сарачище слабуэ. Бануэ за коровою. Ти чув, що нам упала? Старий постарів ся, не змагаэ, все випитуэ за тебе. Каже, що хотїв би ще хоч раз перед смертю видїти тебе. От, бідуэмо, таки дуже бідуэмо... Марійку обсипав огник, та бою ся, аби не застудила. Вихапуэ ся то на двір босе. Тяжко достеречи. А Ануська бігаэ, співаэ. Онодї пустувала, а я кажу — будь тихо, бо Ілаш не прийде, — "Котрий Ілас"? — питаэ. Призабула тебе. Аж як я сказала, що наш Ілаш той що купив спідничку, то пригадала собі.

— Як там лїси, гори тепер виглядають?

— Смутно, дитинко. Лїс почорнїв, а гори хмарами спови-

ті. Осїнь постелила ся на них.

— Йой, так менї без них, що дихати не годен...

Настала мовчанка. Обоэ вертали до своэї жури, вона об гортала їх, як каламутна глубінь.

— Тота керниця, що ти викопав, обсуваэ ся вже.

— Коби ще се войско перемучити, — сказав він сухим го лосом.

Слово рвало ся. Випили по келїшку, кривили ся, як від отрути і знов потопали в задумі.

Ілаш глядів на зівяле лице матери і гриз кулак, вона ди вила ся як він вимарнїв і сльози станули їй в очах.

Западав вечір і пригадував далеку дорогу й розлуку.

— Гай, треба йти домів, бо ніч.

— Я-же ви, мамо, будете йти тепер три милї такою дорогою?

— От, якось поволи зайду. Чи се менї першина? Я вже при викла.

Всміхнула ся й сягнула до кошіля.

— Тут маэш горнятко масла від нашої Половенької, а тут наш хлїбець, хоч чорний, але у войську здасть ся. Ти може й забув вже його.

— Ой, мамо, де там забув...

— Ага, тут ще Марійка передала яблок з тої яблінки, що на межі, а Гануська казала, абись здоров був і на Різдво прийшов.

Підвів її за місто.

— Кланяю ся до тата, до стрия, до Марійки, Гануськи і до брих людий. Як фіри не буде, то не пускайте ся в нічку. Переночуйте в селї, а досвіта підете домів.

Стояв і глядів за матїрю.

Затирала ся в сумерках.

Нараз, як би опутало його. Скочив і хотів птахом полетїти за нею...

Зітхнув і вертав до касарнї. Голос сопівки сипав ся дрібненько, вояки пили, співали й танцювали, як біснуваті.

— Не грай, брате, бо серце трісне! Отсим багнетом амінь

собі зроблю.

— Який з мене жовнїр, всї хвалять, а нераз такий туск при давить, що як бим Бога не бояв ся... Най би я і всьо в крови потопило ся...

Трубіли "Цапфенстрайх". Лямпу загашено, всьо молило ся й лягло спати. Ліхтарня з вулиції заглядала в касарню. Коло прічи клячів Савчук. Вслухав ся в голос трубок, світло падало на його голову.

— Гий, гори-гори, гори височезні, гий, море-море, море безконечне...

Не раз, не два будив ся він, та вгадував, скілько дороги зробила мати і як далеко могла вже бути.

— Гей Ласа! А ти де лїзеш!?

— А-а-а-нц, цваай, драай — фір! — витягав фрайтер крізь сон.

— Не заходи собі, небого, з нїким, бо як верну, то порубаю як гадину...

— Го-ой, мамо-мамо, як кости болять!

Сон як камінь привалив касарню....

НА ДУБРОВІ.

— Хлопці! Ану покажіть, що вмієте! Я хочу раз, але добре! Ади, пан ляйтнант дивлять ся!

Капраль відбіг на кілька кроків і крикнув:

— "Габ Ахт!... Маршірен зуґ марш!"

Відділ рушив з подвіря на вулицю, по чотири в однім ряді.

— Подай ся на перед, голова до гори, кольби на зад! Не неси ґвер як коромесло! То лиш при жандармерії так ґвери носять! "Ріхтунг" "Декуй" один на другого! Ковцун, махай руками попри себе! Не гойдай ся як за гусьми! "Айне-цвай-драй-фір!" Ов, хлопці, я так не хочу. То корчма ще стоїть!? Незавалила ся!? Се є цілий цуґ — трийцять мужа!? Так тихо як коти по болоті! Не чую! Удар ногою! Припусти з гори, аби аж земля дудніла! Не бій ся, як зломиш ногу, то дістанеш з маґазину другу! Диви, як тамті цуґи машерують! "Айнс-цвай, витримай!

Погідний, літний ранок витав на світі й будив пташню по садах і городах. З домів виходили школярі і приглядали ся війську.

На містку стояла цікава дівчина і всміхала ся.

— Хлопці, котрий хоче кохати? — спитав офіцер!

— Гир! — загреміло пів компанії, аж голос під небом оперся.

Дівчина затулила лице і чмихнула в фіртку.

До міста йшло босе жіноцтво з набілом.

— От таку маленьку, куценьку молодичку як курочку, му шу й я собі вистарати, скоро лиш вийду з воська!

— Чому таку? — спитала молодичка.

— Бо присідаэ добре!

— Не з біди, мамуню, такі лидки ще маэте!

— Ой, синку, я вже давно збирана сметанка!...

— От, що йому в голові! Пусте, — сказала молодиця до старшої жінки.

— Не дивуй ся, небого, се не з гаразду, — відповіла там та. — Гадаэш, що твій чоловік, а рахувати, мій син був при воську ліпший? Такий самий курощуп як отсей!

Військо було вже за містом коло розлогої зеленої рівнини, яку називали дубровою, від того, що тут був колись дубовий ліс. З одного боку видніів цвинтар, далі село, над ним блискотіла нова баня церкви, праворуч мрів фільварок, за ним білий березовий запуст, сповитий синою долиною. Свіжий вітрець гуляв свобідно, холодив і збирав росу з трави.

Відділи війська паювали ся на рядки, розсипали ся по цілій диброві, ранші робили вже свої вправи, пізнійші виходили на рівнину, відпочивали і ладили ся до муштри.

— "Ін ді" гоц! — долітав захриплий голос з одного боку.

— "Ін ді" гить! — з другого.

— "Ін ді фіть! — з иншого замість: "Ін ді баланц.

— Ади, він "Керт айх!" робить в правий бік! Хлопе, то ли ше при уланах так обертають ся, тому, що там довгі шаблї носять!

— "Шісен!" Ціль просто себе! Неприятель в онтім високім комині! — командував капраль.

— "Дірекційон" онта біла корова з чорним хвостом! — верещав подалік фрайтер.

Маширував на переді, як гусак, перекрутив голову й дивив ся поза себе на ноги вояків, розправляв руку як крило й піяв:

— Ить! Ить! Ить! Гить! Штрикуй корсані, мой!

За ним витягали ся вояки і малпували його хід як дере

вляні кукли, ґупали ногами як слоні. Аби вмирав, то не здержав би ся від сміху, як би увидів ту роботу.

— Най теліґенція робить ґверґріфи добре, бо я через теліґенцію піду до ґарнізону, а теліґенція через мене до шпиталю, а ґвер до піксмахера.

— "Зі, дурх Ґотесунфорзіхтіґкайт меншдеборенес. Фіг! (вы через Божий недогляд вроджена худоба) —, сварив ляйтнант на одного.

Один гурток на команду фрайтра тримав ся за бедра і піднимав поволи ліві ноги. Молоденький кадет приглядав ся з боку. Тим часом один жовнір в середині, замість лівої підняв праву ногу в гору.

Кадет пирснув як іскра.

— Натурально, там якийсь злодій підняв обі ноги в гору! Але в ту мить кадетина схаменув ся і пішов геть.

Фрайтер Пуцькевич присїдав від сміху.

— Я виджу, хлопе, що ти не розумієш по німецьки; ти виховав ся в лїсї і чув лише: "Пся кров , "Шляк би тебе трафив і инші паскудні слова, але я тут є від того, аби навчити, отже затям собі, як скажу: "Рехтс ум!" то ти погадай собі: Гриць кум і живо шпурни собою на право! Але се має бути як не знаю що! Се не дасть ся навіть сказати! То має бути там як грім, як сам дїтько, аби аж дрантє летіло! Диви, як тамті онде файно роблять! Хлопе, уважай, що тобі шкодить! Зробиш раз добре, буде тобі добре. Будеш мати знов "рут". Нині пятниця, завтра субота, позавтра знов неділя і ти знов відпочиваєш і так далї, аби лише час минав. Відбудеш свої два тижні, а потому береш шапку дашком на потилицю і салютуєш обома руками або знимаєш її, кланяєш ся отак як пан і кажеш "падамдонок", або по руськи: Гарбуз вашій матери! і йдеш до дому гріти ся коло жінки. Прибиваєш свою копцетлю на полицю над постелею і кажеш: Шо-о-! Шо-о о! Я служив при войську!

По сих словах капраль заложив руки, хитав головою і сміяв ся.

— Бог би тебе побив...

Резервісти заходили ся від реготу.

Ляйтнант був далеко. Виймив шаблю і колов жаби в баюрці. Нудив ся. Потім заложив руки по-за себе і пішов поволи дальше рядів.

Капраль оглянув ся.

— Добре, хлопці, було! "Нідер"! Лягай в траву і спи далї.

Вісім люда лягло на животах, вісім обгорілих пик всміхало ся з під дашків.

— От, дай вам Боже здоровля, пане капраль.

— Не бій ся, я знаю, що хлоп любить. Але уважай, як пан ляйтнант будуть сюди йти, то дайте менї знати. Я зроблю собі "Кніт" і буду ніби учити вас, з кілько частий складаэ ся ґвер. Менї вже таки се войсько надоїло.

Вклякнув на одно коліно напроти свого гуртка і настала хвиля, в якій хлопці забувають про мундур і стають людьми щирими товаришами. Згадують про рідне село, випитують один за другого, оповідають свою долю.

— От, братя милі, скоро лиш ляжу на землю, то все пригадуэ ся менї цвинтар...

Над ними голубе небо як хрусталь, легіт буяэ, земля пахне. І дивний сей світ і люба погода, в якій туга і забутэ обіймуть ся і ведуть нас у вічність як в солодкім снї.

З далека долетїв голос ляйтнанта:

— "Раст" (відпочинок).

Капраль додав:

— От, видиш, оберни ся на другий бік і спи далї. Я нинї також нездалий. В ночи приснила ся дівчина, я змаркірував коханэ.

Хлопці позакурювали собі, капраль оповідав про свій побут в Чехах.

— Що, — каже, — там менї було добре. І в небі ліпше не буде. Я тут води стілько не пю, що там вина випив. Я вином мив ся. Ми стояли "ляґром" і до нас приїхав був раз якийсь головач, що називав ся — "Ексгерцоґ Шляґенгоф-Ратен Рітер фон Тоскана." Наші люди не могли собі того прізвища инакше затямити як лише: — Ирц-гирц-пирц шляк би го трафив ріпа з мотусками.

— Пане капраль, чи не служили ви там з Іваном Костогризом?

— Костогриз Іван, з Зеленої, з гір? Служив. Він був, рахувати, мій "шльоф". Ми на одній прічи спали. То був воэвода; з ним ніхто не міг видержати. Раз фірер сварив на него, а він каже: Пане фір, та чого острите ся? А бігме втечу і пропаду як під землю. В наших горах э де сховати ся!

— Ну, ну, — каже фірер, — сиди вже лиш та не дивертируй, бо я би через тебе мав біду.

Вітрець потягав, вояки познимали шапки і холодили ся.

— Ти з чого маэш такий білий знак на голові? — спитав капраль одного.

— Ще малим полошив я кури на бантах, а мама вхопили ожіх, та ожохом по голові. Кров пустила ся, а вони в плач та за коновку, та жбур на мене водою!

— Е, я маю ще ліпший знак, о, подивіть ся, пане капраль.

— А се від чого?

— Раз в ночи вертав я городами, попри коршму, аж тут один вискочив, шарнув мене бучком і втік. Я впав і заснув. По якімсь часі пробудив ся, встав і пішов. То їх двох було підсіло на когось иншого, а я саме тогди надійшов.

— Я маю таки знак отут над ухом, — о—показував капраль, — се кінь так френькнув. Щастэ, що копито лише сховзло ся з боку, инакше був би капут.

По черзі показував кождий свої старі рани та оповідав всякі пригоди. І були там знаки на руках, ногах і головах. Сему різак від січкарні обтяв пів пальця, другому сокира перегатила руку, тому колесо переїхало через плесо ноги, иншому обух вирвав ся з топорища і розвалив чоло, тому бугай роздер рогом лице, а того дерево побило в лісі. Ніхто не був без знаку. Хлопське житэ тверде; воно переходить через пригоди й каліцтва.

Показав ся Жид в кашкеті, без заросту, з кошем.

— Панове вояки, дайте що торгувати!

Піднимали ся й обступали кіш.

— Дайте горівки, але строї!

— Ц-ц-ц, остра як сам дідько!

Пили по чарці і закусували булками.

— А покажіть-но, Зайденю, нині якої штуки!

Жид почав удавати мамів, як плачуть за синами, коли ті йдуть до війська.

— Йой, синку ти мій, синку! Йой, потіхо моя, потіхо! Куди ж ти, синоньку мій ідеш, куди!?

Втирав очи й ніс і наслідував заводи.

Вояки реготали ся.

— Бодай тебе Бог побив, а то якась планета! Отсе комедіянт!

Показував, як мужик вернув від сина й оповідаэ про військо.

— Жінко божа, діти милі! Як той штанд божий швіцуэ! Коби ви виділи, як вийшов старший, як витягне своэ довге шабло, як заморкутів, як зашваркотів, то всьо нараз так обернуло ся, що де було лицем, там, вибачте, плечі! А потому, як старший десь здименів, а жовніри як зайдуть до коршми, як стануть пити та співати! Гадэ, чоловічку, не войсько! —

Потім зачав ще веселішої прибагати і приспівувати.

— У тисячу девятьсот
і першого року,
залюбив ся хлоп в Жидівці,
я кажу, нівроку!

Цмокав і підтанцьовував з всякими сороміцькими витребеньками.

Гурт ще дужче в регіт.

— А ви, Зайденю, служили в войську?

Жид перехрестив ся.

— Мйоца й сина, най мене Біг боронить, я дуже бою ся гвера!

Сватки рака лазили зі сміху.

Потім споважнів і став випитувати про урожаї по селах, про еміґрацію до Америки і и.

Перед літами перебував він в Лінци, їздив в банді музикантів-Жидів по весілях, бив у великий бубен, бурлакував пэ

селах і звідти знав звичаї і вдачу простолюда.

Ляйтнант дав знак свиставкою, вояки почали гуртувати ся в відділи.

— Хлопці, раз-два тай до дому, бо там вже зупа чекаэ! — заохочував капраль.

— Коби таких днів як сей при войську більше, то ще би якось витримав....